

Kazalo

Izveleček.....	3
1 Uvod s hipotezo.....	4
2 Namesto metode: sociolingvistika ali ekolingvistika?	7
3 Prostor in čas.....	9
3.1 Protestantizem.....	9
3.2 Protireformacija.....	13
3.3 Čas po tridesetletni vojni: nastop absolutizma, barok in razsvetljenstvo	17
4 Čas in jezik.....	21
4.1 Reformacija in vzpon ljudskih jezikov.....	21
4.2 Slovensčina v primežu protireformacije ali zgolj zatrtje protestantizma?	26
4.3 Barok in razsvetljenstvo in ponovno odkritje ljudskih jezikov	28
5 Socialna zgodovina jezika	32
5.1 Opis jezikovne situacije zgodnjega novega veka s temeljnimi sociolingvističnimi pojmi	32
5.2 Odkritje ljudskih jezikov	34
5.3 Problem skupnosti in identitete.....	35
5.4 Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje.....	40
5.4.1 Proces standardizacije in kodifikacije	41
5.4.2 Čolstvo	44
5.5 Jezikovni konflikt v zgodnjem novem veku	46
6 Jezik in prestiž.....	49
7 Sklep	57
8 Literatura in viri	61
Dodatek.....	66

Za vso pomoč in popravke se zahvaljujem mentorjema red. prof. Marku Stabeju in doc. dr. Marku Čuhcu. Za konstruktivne debate hvala doc. dr. Saši Jergetu, za idejo red. prof. Zvonku Koval'u in za poslan članek dr. Regini Pörtner. Hvala tudi kolegom Petri Jordan, Katji Zupan, Roku Dovjaku, Higi Zwitteru in Marku Zajcu.

Izvleček

Slovenski jezik zavzema v zgodnjem novem veku položaj nizkega jezika v diglosijski jezikovni situaciji. Zgodovinski tokovi, predvsem dve ekolingvistični revoluciji, na položaj jezika vplivajo v veliki meri, saj zaznamujejo njegov položaj v družbi, pospešijo ali zavrejo produkcijo besedil v slovenskem jeziku in odločilno pripomorejo k rabi oziroma nerabi jezika. V zgodnjem novem veku slovenski jezik ni bil pretirano zaznamovan in se ne pojavlja v situaciji, ki bi jo lahko označili kot jezikovni konflikt. Pisna produkcija v slovenskem jeziku ostaja v primerjavi z nemško skromna, vendar lahko prav na podlagi te produkcije ocenimo množičnost rabe slovenskega jezika. Izkaže se, da so slovensko govorili in redko zapisovali vsi družbeni sloji, največkrat v manj zahtevnih jezikovnih situacijah, lahko pa se je rabila tudi v govornih položajih, ki so imeli izrazito prestižno vlogo.

ključne besede: zgodnji novi vek, zgodovinska sociolingvistika, slovenščina, jezikovni prestiž

In the diglossic situation of early modern age, Slovenian language is merely used as a low code. Its social standing strongly depends on different historical events (such as for example two ecolinguistic revolutions); they can either promote or slow down the production of Slovenian vernacular and have a profound effect on language use. In early modern age, Slovenian language has almost no negative connotation and it is not part of a language situation that could be described as language conflict. Written production in Slovenian language is quite modest in comparison with the German one, but can be effectively used to assess the extent of the use of Slovenian vernacular. It proves that Slovenian language was spoken and seldom written by all social classes, mostly in less demanding speech domains, but sometimes also in speech domains with a distinctive prestigious role.

key words: early modern age, historical sociolinguistics, Slovenian language, prestige of language

1 Uvod s hipotezo

Jezikovno vpražanje je pravzaprav krajši izraz za celo kopico vpražanj o jeziku, politiki in vplivu. Ko se pojavi v zgodovinskem kontekstu, mora zgodovinar zastril'i z uęesi, saj se z njim vred po navadi pojavijo velike druębene spremembe, o katerih mora zagotovo razmisliti.¹

Zgornje Steinbergove besede v bistvenih potezah zajamejo namen in pomen mojega diplomskega dela, ki je bil prikazati slovenski jezik v njegovem kulturnem okolju, v interakciji z drugimi jeziki in ga spremljati v skoraj 300 letih zgodnjega novega veka. Ukvarjala se bom namrel' z vpražanjem slovenskega jezika v dokaj dolgem l'asovnem obdobju, ki se priļenja s pojavom protestantizma in konļuje z razsvetljenstvom. Ta zgodovinska pojava priblięno sovpadata z dvema »revolucijama« ali bolje reļeno prelomnicama, ki ju je jezikoslovna smer jezikovna ekologija poimenovala »ekolingvistiļni«². Mejnika sta grobo oznaļena z letnicama 1500 in 1800 in zaznamujeta obdobje, ko tako v jezikovnem kot v druębeno-politiļnem pogledu prihaja do velikih sprememb. Leto 1500 okvirno zaznamuje prvi vzpon ljudskih jezikov, leto 1800 pa nastanek nacionalne ideje.

Najprej se bom v diplomskem delu lotila zgodovinskega uvoda, v katerem bom pregledno predstavila dogajanje, v glavnem omejeno na podroļje srednje Evrope in slovenskega ozemlja. Ėe na podlagi zgodovinskega dogajanja, opisanega v uvodu, bo moļ vsaj deloma razbrati sledenje ali zaostanek slovenskega ozemlja za poglavitnimi evropskimi kulturnimi tokovi, ki bodo sluļili kot smernice in okvir za primerjavo stanja slovenskega in drugih uporabljanih jezikov.

Konec srednjega veka, ģe bolj pa obdobje po letu 1500, je prinesel »odkritje« ģtevilnih ljudskih jezikov. Rodila se je zavest o lastnem jeziku, ki so jo posamezniki na razliļne naļine reflektirali. Pojavila sta se pojma bogastvo in revģļina jezika, s katerima so posamezniki subjektivno ocenjevali uporabnost maternega jezika v zahtevnejęih jezikovnih kontekstih v primerjavi z drugimi ljudskimi jeziki.³ Na slovenski jezik prve spremembe dojemanja ljudskega jezika sicer niso imele neposrednega vpliva, so pa vplivale na kasnejęe miselne tokove, ki so v okviru dogajanja, v katerem je levji deleļ nosila reformacija, povzroļili formiranje slovenģļine kot knjięnega jezika. Ob reformaciji bom kot drugi mejnik socialne

¹ Steinberg 1987, str. 198 in 208.

² Burke 2004, str. 9Ĥ10. Burke po Danielu Baggioniju uvaĤa razmeroma nov izraz ekolingvistika oziroma ekologija jezikoslovja v temle pomenu: gre za jezik umeģļen v l'as in v kulturno in socialno okolje. V naģem primeru bi lahko zapisali sociolingvistiļna revolucija.

³ Burke 2004, str. 17.

zgodovine slovenskega jezika poudarila protireformacijo. Če so protestanti slovenski jezik v novonastalem verskem kontekstu vključil v sodobno dogajanje in v precejšnji meri sledili srednjeevropskim smernicam, ki so kazale na pospešeno vključevanje ljudskih jezikov v raznovrstne jezikovne situacije, se je položaj vsaj slovenskega jezika s protireformacijo bistveno spremenil. Slednja je vplivala predvsem na uporabo slovenščine kot jezika tiskanih del. Ravno na rovač cezure v tiskanju slovenskih knjižnih izdaj in uničevanja še natisnjenih del je protireformacija kot versko gibanje pridobila izrazito negativno konotacijo. Obdobje rekatolizacije bom zato poskusila prevrednotiti s pomočjo drugače nastalih besedil, ki jo, kljub neobstoju slovenskega tiska, vendarle kažejo v nekoliko lepši luči. Umestitev slovenskega jezika v zgodovinski kontekst bom zaključila s pojavom baroka in razsvetljenstva, ki s pospešeno kodifikacijo in standardizacijo slovenščine ustvarita temelj jezika, ki bo v času rojstva nacionalizma med Slovenci predstavljal bistven vezivni element.

Nadaljevala bom s sociolingvističnim pregledom, v katerem bom poskusila opisati situacijo slovenskega jezika s pojmi in pojavi, kot so identiteta, kodifikacija, prestiž, jezikovno naletovanje, konflikt ipd. Skozi obravnavo teh pojmov v kontekstu slovenskega jezika bom prikazala tako družbeni status slovenščine kot tudi pogoje, v katerih je eksistirala in ki so konec koncev tudi bistveni za njeno oblikovanje. Ker ne bo šlo za poglobljeno analizo slovenščine skozi nagete pojme, ampak bolj kot ne za oris stanja, si bom mestoma dovolila izpeljati nekaj sklepov brez obširne ali zadostne podpore virov in literature, kakšen pa bi lahko bil in morda celo bo z ustrezno analizo sploh zavržen.

Zanimala me bo raba slovenskega jezika tako v meščanskih kot plemiških slojih, izvzela pa ne bom niti jezikovne rabe neprivilegiranih slojev, saj ta, kot bomo videli, dostikrat razkriva jezikovno kompetenco vsaj uradništva, torej ljudi, ki so zaradi slušbenih dolžnosti, ki so vključevale stik z večinskim slovensko govorečim prebivalstvom, morali znati slovensko, če še ne razkriva kompetence višjih slojev. Plemstvu se bomo sicer precej intenzivno posvečali, saj se odgovor na vprašanje, zakaj določen sloj določen jezik uporablja v določeni jezikovni situaciji ali zakaj ga ne, in kakšen je položaj slovenskega jezika med jeziki, ki so na slovenskem področju zastopani, skriva prav v jezikovni rabi plemstva. Plemstvo je namreč sloj, ki v zgodnjem novem veku postavlja merila tako v vedenju, komunikaciji in drugih socialnih interakcijah.

Da bom slovenski jezik lahko vrednotila, ga bom morala najprej postaviti v kontekst. Iz strukturiranosti zgodnjenovoveške družbe na slovenskem ozemlju (in tudi drugod) izhaja

velja verjetnost, da se na določenem območju razvije pojav diglosije ali celo poliglosije, kot verjetnost ohranjanja ali vzpostavljanja enojezične situacije. V diglosijski jezikovni situaciji slovenskega ozemlja bom jeziku/jezikom določala njegovo/njihovo prestižno vrednost oziroma se bom vprašala, kakšen status ušiva določen jezik v družbi ostalih. Predpostavila bom, da se jezik, ki mu govorniki pripisujejo velj prestiža, tudi uporablja v prestižnejših situacijah. V primeru slovenščine, ki je v obravnavanem obdobju delila jezikovni prostor z nemščino, italijanščino, francoščino⁴ in še kakšnim jezikom, ki so jih, vsaj nekatere, izdatno podpirale vladajoče elite⁵, in ima zatoj tekmecev precej, bom ugotavljala, kako slovenski jezik v družbi naštetih funkcionira in pridobiva oziroma izgublja prestižno vrednost. Vprašala se bom, ali v času od 16. do 18. stoletja sploh lahko govorimo o kakšni koli prestižni vlogi, ki bi jo lahko slovenski jezik imel. Na podlagi tega vprašanja bom postavila hipotezo, ki je v precejšnji meri pripomogla k temu, da sem se diplomskega dela z v uvodu predstavljeno tematiko sploh lotila, in sicer, da je bila slovenščina v primerjavi z ostalimi jeziki neenakovredna, v uporabi do določene mere zaznamovana in kot taka neprimerna za rabo v najprestižnejših govornih situacijah.

Temu, da bo hipoteza ostala samo ena, bo botroval namen diplomskega dela, ki bo v sicer skrajšem obsegu, a z bistvenimi poudarki predstaviti jezikovno situacijo na Slovenskem v zgodnjem novem veku. Položaj slovenskega jezika in dogodke, vplive in situacije, ki so v zgodnjem novem veku oblikovali jezik in odnos do jezika, bom poskusila umestiti v širši evropski kontekst. Vzporednice bom iskala velj inoma s srednjeevropskim dogajanjem.

Diplomska naloga je nastajala v okviru mednarodne izmenjave Erasmus.

⁴ Ko je ta postala »modni jezik«.

⁵ Peti-Stantič 2008, str. 45.

2 Namesto metode: sociolingvistika ali ekolingvistika?

Vpražanje, zastavljeno v naslovu, je na mestu, kadar se obravnave jezika lotimo v najgŕgjem moŕnem kontekstu. Vsebina mojega diplomskega dela je namreŕ zastavljena precej na gŕroko, kar mi je vzbudilo dvom o pravilni izbiri miselnega koncepta, uporabljenega za prikaz jezika v njegovem najgŕgjem pojavnem okviru.

Ekolingvistika oziroma jezikovna ekologija je dokaj nov pojem v okviru jezikoslovja, ki umeŕja jezik v njegovo okolje in ga obravnava kot »kulturno vrsto«⁶. Najbolj »bioloŕko« naravnana struja ekolingvistov jezik na vseh ravneh (od fonoloŕke do sintaktiŕne) obravnava kot bioloŕko entiteto, ki se razvija oziroma spreminja pod vplivom ne samo kulturnega, ampak tudi naravnega okolja. Med prvimi je koncept ekolingvistike definiral Einar Haugen leta 1972, in sicer na naŕin, s katerim lahko med drugim upraviŕimo tudi v tem diplomskem delu napisan razmeroma dolg zgodovinski uvod, ki vkljuŕuje kopico podatkov, ki na prvi pogled nimajo nobene povezave s slovenskim jezikom. Haugen je namreŕ ekologijo jezika definiral kot vzajemno delovanje jezika in okolja, v katerem se jezik pojavi, pri ŕemer je z okoljem mislil na druŕbo, ki uporablja doloŕen jezikovni kod, in niti ne toliko na referenŕni svet, torej na svet, ki ga z jezikom poimenujemo.⁷ Glavno podroŕje zanimanja jezikovne ekologije je torej sociolingvistika, ukvarja pa se s temami, ki jih je Einar Haugen strnil v deset vpraŕanj. Povzemimo jih po smislu: klasifikacija jezika, uporabniki jezika, podroŕje uporabe jezika, ostali uporabljani/konkurenŕni jeziki, nareŕne razliŕice jezika, oblika pisne tradicija (tudi v povezavi z govorno obliko jezika), standardizacija in kodifikacija jezika, odnos najrazliŕnejŕih institucij do jezika, odnos govorcev do jezika ter trenutni in prihodnji poloŕaj jezika v odnosu z drugimi jeziki.⁸

V diplomskem delu se ukvarjam z veŕino temeljnih vpraŕanj jezikovne ekologije, naslov pa vendar ostaja socialna zgodovina slovenskega jezika in ne, na primer, jezikovna ekologija slovenŕine. Mislim namreŕ, da je uporaba pojma jezikovna ekologija, kot ga razume Einar Haugen, v precejŕnji meri odvel in da s pojmom socialna zgodovina jezika ŕe zajamemo veŕino ekolingvistiŕnih komponent. Raba jezikovne ekologije se zdi smotrnejŕa pri povezovanju jezika z njegovim najgŕgim okoljem, v katerega ne nazadnje spada tudi tisto, kar imenujemo fiziŕna geografija. Pojem *socialno* za potrebe umeŕjanja jezika v kulturno in

⁶ »Cultural species«, jezik kot (kulturna) vrsta. Prim. Bastardas-Baoda 2000.

⁷ N. N. 2006, str. 4.

⁸ Haugen 2006, str. 65.

zgodovinsko okolje v povsem zadostni meri opiše »okolje«, kot naj bi ga obravnavala historična sociolingvistika.

V metodološkem oziru sem v diplomskem delu uporabila historično-deskriptivno in komparativno metodo in ob njima še analizo in interpretacijo arhivskih virov. Uporabila sem tudi koncept in pristop primerjalne sociolingvistike in primerjalne zgodovine, kot ju razume Peti-Stantič.⁹

⁹ Prim. Peti-Stantič 2008, str. 41–49.

3 Prostor in čas

Srednji vek in zgodnji novi vek sta obdobji, v katerih je religija močan družbeni in politični dejavnik. Bistveno je vera vplivala tudi na vsakdanjik ljudi, ki ga je časovno uokvirjalo in mu določalo ritem liturgično leto.¹⁰ Na Slovenskem je časovno obdobje od 16. do 18. stoletja zaradi heterogenosti zgodovinskega dogajanja in različnih fenomenov, ki so ga oblikovali, po kulturnozgodovinskih merilih smiselno razdeliti na tri enote. Prva enota je sočasna s slovensko reformacijo, druga s protireformacijo oziroma s katoliško reformo in tretja z obdobjem razsvetljenstva. V zgodovinskem uvodu bom na kratko orisala in izpostavila pomembnejše dogodke in ideje ter njihovo reflektiranje v slovenskem okolju.

Tri nagreta obdobja zaznamujeta dva odmevnejša preobrata v miselnih tokovih, ki sta vplivala na odnos do jezika, in sta produkt dveh popolnoma različnih družbenih okvirov. To sta nastop reformacije in rojstvo razsvetljenstva. Ta nazora, postavljena drug drugemu ob bok, razkrijeta vso heterogenost zgodovinskega dogajanja v dobrih dvesto let trajajočem obdobju pred dokončnim izoblikovanjem na jezikovni identiteti temeljlega modernega slovenskega naroda. Hkrati opominjata, da je tako kot samo zgodovinsko dogajanje tudi razvoj jezika in nacionalne pripadnosti treba gledati in videti ne v luči monolitnega dogodka, ki si pusti slediti do današnjega dne, ampak v vsej njuni nelinearnosti, raztreženosti, vijugavosti in spremenljivosti.

3.1 Protestantizem

Protestantizem, kompleksen proces, širši od zgolj oblike verskega izraza in z močnim vplivom na evropske politične tendence, je zajel območje Evrope po letu 1517, ko je svoja religiozna prepričanja in ideje o reformi katoliške Cerkve predstavil nemški menih Martin Luter.¹¹ S tem je sprožil versko-politični konflikt, ki je pridobil vseevropske razsežnosti in je v deželah Notranje Avstrije trajal vse do leta 1628¹². Nastanek prve v slovenščini tiskane knjige je torej umeščen v precej pestro obdobje in je nedvomno rezultat miselnih tokov, ki so prenehali takratno Evropo.

Leta 1521 je bil Luter na državnem zboru v Wormsu izobčen in njegove teze prepovedane.¹³ Teze, ki so se predvsem dotikale odpustkov in spornost njihove prodaje, so z veliko naglico prerasle disputacijski okvir teologov in cerkvenih dostojanstvenikov, postale zadeva prav vseh

¹⁰ Schnabel-Schule 2006, str. 9.

¹¹ Prav tam, str. 9–11.

¹² Lepiž idr. 1979, str. 266 (tabela).

¹³ Schnabel-Schule 2006, str. 105–108.

slojev nemškega cesarstva ter ne nazadnje premostile jezikovne ovire in se razširile v Skandinavijo, Veliko Britanijo, Francijo, Italijo, v dežele vzhodne Evrope in drugam. Sprejemanje reformnih idej in dovzetnost in pripravljenost prebivalstva na novosti se je od dežele do dežele razlikovalo. Za najbrž najpomembnejši dejavnik, ki je vplival na recepcijo protestantske misli, velja pripravljenost evropskih političnih elit na vnos nove, v tem času ne zgolj verske, pa tudi ali predvsem politične sile.¹⁴

Protestantizem je bil vsaj v srednjeevropskem okolju pisan na kožo prebivalcem urbanih okolij in tistim, ki so z njim pogosto prihajali v stik; meščanom, obrtnikom, izobražencem, potujočim trgovcem, študentom in podobnim. Ti so, kjer so imeli zadostno podporo vladajočega sloja, torej plemstva in na teritoriju Svetega rimskega cesarstva še deželnih knezov ustrezne veroizpovedi, tvorili jedro, iz katerega se je protestantizem širil na podeželje. To je sprva nov verski nauk dobro sprejemalo, misleč, da je v njegovih načelih, ki med drugim zagovarjajo enakost kristjanov, našlo sredstvo, ki legitimira upor proti izkoriščevalski gospodski.¹⁵ Ko so se vodilni protestantski teologi od želja kmečkih množic po spreminjanju uveljavljenega družbenega reda distancirali ali jo v njenih prizadevanjih obsodili, so se slednje od protestantizma v deželah, katerim je vladal katoliški knez, odvrnile in se vrnile h katolicizmu ali celo vzpostavile lastne oblike religioznosti (npr. skakalci, gifterji na Slovenskem).¹⁶ V deželah s slovenskim prebivalstvom, ki so imele povrhu vsega še manjši delež mestnega življa kot ga je imela Evropa,¹⁷ je to za protestante sicer res pomenilo izgubiti podporo najštevilnejšega sloja, vendar pa tudi ne prehudega udarca, saj kmetje praktično niso imeli nobene politične moči. Še 1523, ko je bilo reformacijsko gibanje v polnem zagonu, je Ferdinand I. izdal razglas o prepovedi tiska nekaterih italijanskih knjig v Notranji Avstriji, kar daje slutiti, da so prve heretične misli k nam prihajale z zahoda. Temu v prid govori tudi reformacijsko hrišče, ki se je oblikovalo okrog trnškega škofa, humanista Petra Bonoma, in v katerem je sodeloval tudi Primož Trubar.¹⁸

Na državnem zborom v Speyerju, tistim iz leta 1529¹⁹, so se zavzeli za strogo izvrževanje wormskega edikta, proti čemu so protestirali nekateri deželni knezi in s tem še ustvarjali položaj, iz katerega se je kasneje razvilo načelo *cuius regio, eius religio*. Vse bolj je postajalo

¹⁴ Scribner, 1994, str. 183.

¹⁵ Gih, Simoniti 1996, str. 194–195.

¹⁶ MacCulloch 2006, str. 446.

¹⁷ Kalc 2009, str. 45.

¹⁸ Lepiž idr. 1979, str. 265–266.

¹⁹ Schnabel-Schule 2006, str. 167–171. Prvo zasedanje državnega zbora v Speyerju se je dogodilo leta 1526.

jasno, da bo do popolne ločitve med posvetnim in svetnim kraljestvom težko priti in da se bo za organiziranje protestantske Cerkve treba obrniti na posvetnega kneza.

Še okrog leta 1527 je Martin Luter deloval na Saškem in za pomoč pri ureditvi verskega stanja zaprosil volilnega kneza Johana. Z njegovim sodelovanjem se je lotil reforme na način, na katerega so se misijonarjenja lotili tudi protestantje slovenskih dežel. Z vizitiranjem po lokalnih župnijah je Luter s sodelavci ugotavljal, da je pri vernikih, posebej pri onih iz oddaljenih župnij, znanje verskega nauka katastrofalno, da k poznavanju verskih osnov zgolj pridiganje in spodbujanje ne pripomore in da se je reševanja situacije treba lotiti sistematično, najprej s poučevanjem katekizma.²⁰

Leto 1530 je prineslo augsburško veroizpoved (*confessio Augustana*), kar je dokončno ločilo protestantsko od katoliške smeri in to kljub temu da do večjih teoloških nestrinjanj na deželnem zboru v Augsburgu, ki ga je sklical Karel V., ni prišlo. Vprašanje religioznosti in poskus združiti kristjane sta se pomaknila v ozadje (za slednje se protestantski stanovi niti več ne zavzemajo), v ospredje pa sta stopila politični in pravni interes. Po augsburškem državnem zboru je reformacija prenehala obstajati zgolj kot predmet verskega nestrinjanja. Z veroizpovedjo, ki jo je sestavil in v Augsburgu predstavil Filip Melanchthon, se je formiral luteranski protestantizem. Martin Luter se je zaradi tega vedno trajajočega izobčenja prisostvovanju na zboru ognil.²¹ Cesar, ki je državni zbor sklical, da bi znova dosegel enotnost kristjanov, augsburške veroizpovedi ni sprejel, sprejeli pa so jo protestantski deželni knezi, ki so na teritoriju svojih dežel ustanavljali deželne protestantske cerkve. V poznih dvajsetih in tridesetih letih 16. stoletja se reformne ideje in različni tipi protestantizma širijo v dežele s slovenskim prebivalstvom. Po mestih Kranjske, Goriške in Koroške so meščani nastavljali protestantske pastore, ustanavljali verske kroge in precej mlajšo kazali pripadnost katoliški cerkvi.²² Od leta 1530 je kot duhovnik deloval tudi Primož Trubar, sprva še pod okriljem katoliške cerkve, a pod močnim vplivom reformatorskih idej.

Naslednjih petindvajset let je minilo v vojnem ozračju. Na cesarstvo so pritiskali Turki (1541 osvojijo Budu), Karel V. se je vojskoval s Francozi in tudi s škotsko zvezo, zveza protestantskih knezov, ki je leta 1530 nastala znotraj cesarstva kmalu po augsburškem državnem zboru, je branila svoje interese z orožjem. Obenem je svoj položaj ponovno skušala okrepiti katoliška cerkev, znotraj katere so se formirali številni novi redovi, med njimi leta

²⁰ MacCulloch 2003, str. 164–165.

²¹ Schnabel-Schüle 2006, str. 175–178.

²² Gih, Simoniti, Vodopivec 2008, str. 151–153.

1534 ustanovljeni jezuiti. V reformnem duhu je potekal tudi tridentinski koncil. Ta je do augsburškega verskega miru, ki je bil sprejet na zboru v Augsburgu leta 1555, ločeno zasedal v dveh obdobjih, in sicer od leta 1545 do 1547 in v letih 1551, 1552.²³ Osmalkaldenska zveza je bila v letu 1547 usodno poražena, nato pa ji je bil maja naslednje leto vsiljen augsburški *interim*, ki je protestantom puščal nekatere svoboščine, vendar jih je hkrati veliko poteptal. To je imelo za kratkoročno posledico spor med popustljivejšimi in bolj ortodoksnimi protestanti, ki so zaradi *interima* zapuščali nemško cesarstvo. Reformam naklonjeni protestantje so ustanovili močan center v Strasbourgu. Karlu V. ni poraz zveze prinesel nikakršnega olajšanja, katoliške cerkev se kljub koncilu in reformam ni krepila, prihajajoči zbor v Augsburgu pa je prinesel neizogibno: dokončni verski razkol imperija in delitev dežel na protestantske in katoliške, odvisno od veroizpovedi deželnega kneza.²⁴ Karel V. se je tudi zaradi poraza v vojni s Francozi umaknil z vladarskega položaja nazaj v Španijo in v celoti predal vajeti Svetega rimskega cesarstva v roke svojemu bratu Ferdinandu.²⁵ Predstavniki obeh religij so neuspešno poskušali premostiti razlike v letih od 1561 do 1563, na zadnjem zasedanju tridentinskega koncila. Koncil in ustanovitev jezuitov sta Katoliški cerkvi sicer pomagala k vnovitnemu postavljanju na noge tudi s sprejetjem ukrepov, ki so sankcionirali nepravilnosti znotraj organizacije,²⁶ vendar katoliki niso bili pripravljeni na kompromis s protestanti. Predloga o sprejetju obhajila pod obema podobama in dovolitvi porok klerikom, ki ju je podal katoliški cesar Ferdinand, ta je kmalu po koncilu umrl, sta bila zavržena,²⁷ Evropa pa je ostala razdeljena na protestantski in katoliški del.²⁸

Po letu 1555 se na slovenskem ozemlju izoblikuje gibko ravnovesje med deželnimi stanovi, ki si prizadevajo za uveljavitev protestantizma, in katoliškim deželnim knezom Ferdinandom, ki ga je mučila finančna stiska. Po smrti škofa Urbana Textorja se je položaj kranjskih reformatorjev okrepil. Kljub Ferdinandovi prepovedi se je na Kranjsko vrnil Primož Trubar. Slednji je moral namreč leta 1548 pred preganjanjem škofa Textorja pobegniti v Nemčijo, kjer je prestopil v protestantizem in se tudi poročil. V Ljubljano se je vrnil leta 1561 in je bil ob prihodu veličastno sprejet.²⁹

²³ Gih, Simoniti, Vodopivec, str. 285.

²⁴ MacCulloch 2003, str. 272.

²⁵ Schnabel-Schüle 2006, 285.

²⁶ Gih, Simoniti 1996, str. 197.

²⁷ Lepil idr. 1979, str. 288–291.

²⁸ MacCulloch 2003, str. 313.

²⁹ Lepil idr. 1979, str. 291.

Ferdinandov naslednik nadvojvoda Karel je bil prav tako zadolžen kot njegov oče in finančno odvisen od deželnih stanov, ki so denarno podpirali boj proti neprestanim turškim vpadom. Zato je lahko leta 1572 z graško versko pacifikacijo grajski del notranjeavstrijskih stanov v zameno za odobritev davkov dobil svobodo vesti, bogoslužja, lahko so ustanavljali šole in imenovali predikante. Pridigar nadvojvode Karla se je zato lahko upravičeno jezil: »Turek, sreča luterancev, sicer bi drugače postopali z njimi«³⁰. Te pravice je Karel čez šest let v Brucku na Muri z bruško versko pomiritvijo, ki pomeni vrhunec protestantizma v notranjeavstrijskih deželah, razgiral še na stanove ostalih dežel Notranje Avstrije in na deželna glavna mesta z Judenburgom. Stanovi so v zameno prevzeli stroške upravljanja Vojne krajine nase in odobrili davke za več let vnaprej. Sprejet je bil tudi sklep o skupnem financiranju natisa slovenske Biblije.³¹

3.2 Protireformacija

Bruška pacifikacija protestantskim stanovom še zdaleč ni zagotavljala uhlivanja verskega miru, zlasti ne zato, ker je bila izsiljena na podlagi turških vpadov, ki so ne nazadnje ogrožali tudi njih same. Nadvojvoda Karel za rekatolizacijo svojih dežel ni imel neposredne podpore na dvoru (oba cesarja Maksimilijan II. in Rudolf II. sta bila do protestantov vsaj strpna, če jim še nista bila odkrito naklonjena), zato se je povezal z bratom nadvojvodo Ferdinandom in z nadvojvodo Wilhelmom Wittelsbachom, s katerima je še leta 1579 zasnoval program rekatolizacije na podlagi pravic, ki jih je deželnim knezom jamčil augsburški verski mir.

Od cesarja Ferdinanda I. naprej je habsburški vrh precej uspešno krmaril med protestantizmom in katolicizmom, kar je prineslo nekaj desetletij dokaj mirnega sožitja.³² Vladarjem habsburških Notranjeavstrijskih dežel taka politika ni bila po godu, saj jih je silila v stalno sklepanje kompromisov z deželnimi stanovi. To je hkrati pomenilo pristanek v delitev politične moči,³³ zato so se nadvojvode po pomoč pri protireformaciji obračali na Rim, kjer so nagli močnega zaveznika v papežu Gregorju XIII. Papež je še posebej močno podpiral jezuite in videl v nadvojvodah protiuteh cesarjevi politiki. Leprav so imeli nadvojvode velik vpliv v Notranjeavstrijskih deželah, je večina (so)odločujočega prebivalstva, tudi plemstva, pripadala protestantski veroizpovedi. Pomemben steber protireformacije so v dednih deželah ostali škofje in nadškofje, ki niso prestopali v protestantizem, vendar so hkrati tudi dopuščali ali vsaj niso ustrezno preganjali nekaterih protestantskih praks, kot je na primer obhajilo pod

³⁰ Gih, Simoniti, Vodopivec 2008, str. 142.

³¹ Gih, Simoniti 1996, str. 202–204.

³² MacCulloch 2003, str. 445.

³³ Gih, Simoniti 1996, str. 210.

obema podobama, povrh vsega pa z Rimom v glavnem niso delili mrhnje do Biblij, napisanih v ljudskih jezikih in so njihovo rabo, vsaj v rokah duhovščine, še spodbujali.

V Svetem rimskem cesarstvu sta vlogi političnega nosilca protireformacije odigrali hiši Habsburg, ki je veljala za tradicionalno zaščitnico rimske cerkve, in Wittelsbach, ki je imela v lasti Bavarsko, obsežno ozemlje v osrčju imperija in trdnjavo katolicizma. Nadvojvodi Karlu je še v začetku sedemdesetih let, kmalu po tem, ko sta se družini povezali s poroko, uspelo v Gradec, prestolnico notranjeavstrijskih dežel in močno luteransko središče z luteransko šolo, pripeljati jezuite, ki so z ustanovitvijo svoje šole izrinili protestantsko izobraževanje, in leta 1586 nadgradili šolsko dejavnost na univerzitetno raven.³⁴ O uspešnost modela, ki ga je deloma še vpeljal nadvojvoda Karel, so se prej omenjeni Wilhelm I. in nadvojvodi Ferdinand Tirolski in Karl strinjali na zasedanju v Münchnu leta 1579. Za postopek pokatoličevanja niso izbrali neposredne sile ali takojšnjega napada na protestante (ta se je zgodil nekoliko kasneje), ampak taktiko postopnega pravnega in političnega eliminiranja protestantskih privilegijev. Karlu in njegovemu nasledniku Ferdinandu je tako do leta 1598 uspelo izničiti protestantsko duhovništvo v Gradcu in postopno prevzeti dvorne službe iz rok protestantov s favoriziranjem katolikov.³⁵

V slovenskih deželah je Karl najprej strl slabo organizirane protestante na Goriškem, ukinil tiskarno v Ljubljani, rekatoliziral kmete po nekaj gospostvih in na ravni lokalne samouprave v službe potrjeval zgolj pripadnike katoliške veroizpovedi. Po zmagi nad Turki v bitki pri Sisku in še zlasti z nastopom vladavine jezuitsko vzgojenega nadvojvode Ferdinanda, je bilo iluzij notranjeavstrijskih stanov konec. S politiko izsiljevanja svobodnin je zaključil in stanovi so mu morali priseliti zvestobo. Najprej so klonili grajski, za njimi še koroški in kranjski.³⁶ Leta 1599 je Ferdinand nadgradil škofovske vizitacije v verske komisije. Te je kot prej vizitacije vodil zaupanja vreden klerik (škof), okrepljen s habsburškim uradnikom in z zastražujoče velikimi spremljevalnimi vojaškimi oddelki, ki so zahtevali protestantske knjige (slovenskih knjig je Felicijan Trubar posedoval toliko, da je njihova vrednost dosegla vrednost ene kmetije, skupaj je bilo okrog leta 1599 v Ljubljani sešanih lez dva tisoč knjig³⁷), ručili cerkve in skrunili pokopališča. V tem polletju so se jim z nekoliko naslade pridružili tudi slovenski kmetje, ki so, podžgani zaradi protestantskega zatrtja njihove lastne verske

³⁴ MacCulloch 2003, str. 450.

³⁵ Winkelbauer, str. 113 in dalje.

³⁶ Gih, Simoniti 1996, str. 211.

³⁷ Lepil idr. 1979, str. 305.

izraznosti, skakačva, z zadovoljstvom gledali na verski in politični poraz svoje gosposke.³⁸ Do leta 1616, ko je Ferdinand osebno obiskal Ljubljano, je mnogim še uspevalo (o)hraniti protestantska dela, potem je večina romala na grmado. Drastično izginjanje in uničevanje knjig je najbrž spodbudilo škofa Tomaža Hrena k izdaji vsaj nekaj slovenskih katoliških del, ki bi služile kot protiuteh uničenim in kot pomoč misijonarski dejavnosti v slovenskih deželah.³⁹

Las protireformacije zaznamuje tudi ponovno preganjanje verske sekte skakačev, ki se je izoblikovala med slovenskim hiviljem in proti kateri so nastopali še protestanti. Ponekod (okolica Solkana, kjer se je v drugi polovici 16. stoletja izoblikoval marijanski kult) so sekto vključili v sistem katoliške cerkve tako, da so poudarjali njene katoliške komponente ali transformirali poganski element v katoliškega. Tako je tehavo s praznoverjem rečil oglejski patriarh Marino Grimani v Solkanu, ki je skakačko l'agljenje prekrstil v katoliško romanje in na kraju l'agljenja dal zgraditi cerkev ter oskrbovanje svetih zaupal frančiškani. Druge strune sta nekoliko pozneje, v prvi polovici 17. stoletja in še globoko v l'asu protireformacije, na ozemlju svoje škofije ubrala seckavski škof Martin Brenner in njegov nečak in naslednik Jakob Eberlein, ki sta sekto poskušala s silo iztrebiti. Iz Brennerjevega pisanja je razviden odklonilen odnos, ki ga vzpostavi »uženi g'vabski reformator« do svojih slovensko govorečih ovčic, in se močno razlikuje od trubarjevske dikcije o »ljubih Slovencih«⁴⁰. Ali se Brenner v svojih pisanjih n'artno izogne Trubarjevi terminologiji etničnih opredelitev ali ne, ostaja vprašanje. Dejstvo pa je, da je razkol med škofom, za katerega je izraz slovensko skoraj sinonim za sramoto, in slovenskim ljudstvom, ki po mnenju škofa katoliško liturgijo mahe s slovenskim petjem, skoraj nepremostljiv.⁴¹ V okviru tega dogajanja se očitno kaže samosvoja politika Tomaža Hrena, ki nekaj tehe vendarle pripisuje domačemu duhovništvu in dopuščanju rabe slovenskega jezika ne samo kot sredstva rekatolizacije slovenskega ljudstva, ampak tudi kot dejavnik pri razumevanju ljudskih potreb in želja, na podlagi katerega je uspešnost katoliškega misijona zagotovljena.

Leta 1618 se je Evropa z uporabo l'egkih protestantov soočila z novo krizo. Začetki boj za prevlado na kontinentu so grozili, da bodo izbrisali vse pridobitve, ki jih je katoliška stran dosegla v protireformaciji. Vojna in vojaški spopadi, ki so sledili v naslednjih treh desetletjih, so prizadeli milijone ljudi. Nadvojvoda Ferdinand je leta 1619 postal cesar, s čimer je le še

³⁸ MacCulloch, str. 451.

³⁹ Pörtner 2002, str. 269–270.

⁴⁰ Prim. Rupel 1966, str. 86, 92 ipd.

⁴¹ Pörtner 2002, str. 273–274.

okrepil svojo pozicijo nasproti stanovom. Istega leta je združil habsburško monarhijo v nedeljivo celoto, kar je pomenilo ukinitve Notranje Avstrije kot posebne entitete znotraj cesarstva. Naslednje leto je zmagal v bitki pri Beli gori, kjer se je dokončno izkazala resnična gibkost notranjeavstrijskih stanov in nepripravljenost ostalih protestantskih voditeljev priti na pomoč L'ehom. L'egki poraz je za srednjeevropske protestante pomenil nepopravljivo katastrofo. Leta 1621 je Katoliška liga oplenila Heidelberg, v katerem se je nahajala bogata knjižnica⁴² palatinskega grofa, ki jo je na novo postavljeni volilni knez Maksimilijan kot versko trofejo poslal v Vatikan in je še danes postavljena ločeno od ostalih zbirk.

Po vojaških uspehih v Nemčiji v dvajsetih letih 17. stoletja in po rekatolizaciji l'egkega plemstva so se Habsburhâni usmerili v dedne dehele. Sklepno dejanje protireformacije v dehelah Notranje Avstrije se je dogodilo leta 1628, ko je Ferdinand II. mimo bruške verske pacifikacije zapovedal izgon vsega plemstva luteranske veroizpovedi, ki se ne bi vrnilo v katolicizem. Navzven je vel'ina postala katoliš'anov, v resnici pa so kot kriptoprotestanti upali na boljše l'ase. S tem dejanjem je bilo konec nekaj cvetočega notranjeavstrijskega luteranstva.⁴³ Okrog 760 plemiških druhih se je izselilo in s tem iz dehel odneslo precej kapitala. Izseljevanje je trajalo vse do leta 1630, kot posledico pa pustilo rogače v dehelnih stanovih, ki so na ta naš'in še dodatno izgubljali politiš'no moč, in povečan vpliv Katoliške cerkve, ki si je prilagajala zapuščena posestva.⁴⁴

Ena pomembnejših posledic protireformacijskih bojov je nastanek drh'av s centralizirano upravo, v katerih oblast trdno drh'ijo moš'ne dinastije. Odnos do ljudskega jezika, kot so ga razvili protestanti, se je v protireformacijskem gibanju na Slovenskem v glavnem popolnoma izgubil. Rabo jezika so omejili na zgolj najnujnejše, protestantska dela z izjemo Biblije, ki so ji iztrgali Dalmatinov predgovor in ki naj jo uporablja le duhovšč'ina, so prepovedali, ni pa treba posebej poudarjati, da je bil sicer še nerealiziran naš'rt protestantov o osnovnem golanju prebivalstva popolnoma zavrnjen, ker je slovensko ljudstvo tako zvesto prav zato, ker ne zna brati.⁴⁵ Kot piše Vasko Simoniti, se je iz verskih razlogov za »naš slovenski jezik« zavzemal le še Tomaš Hren.

⁴² V tej knjižnici se nahaja tudi edini znani izvod Trubarjeve Cerkovne ordninge, odkrit leta 1971. Pred tem je veljalo, da je bil zadnji izvod unišen v bombardiranju Dresdna.

⁴³ MacCulloch 2003, str. 485–496.

⁴⁴ Lepiš' idr. 1979, str. 311–313 in Pörtner 2008, str. 141.

⁴⁵ Lepiš' idr. 1979, str. 379.

3.3 Čas po tridesetletni vojni: nastop absolutizma, barok in razsvetljenstvo

Po utrditvi položaja deželnega kneza z uspešno protireformacijo in pojemanju mol'i deželnih stanov se je aristokratska opozicija pomaknila v ozadje. Osamljeni kritiki absolutizma iz Notranje Avstrije so svoje somišljenike iskali na območju Ogrske kraljevine. Upornike proti Leopoldu I. je sprva vodil hrvaški ban Miloš Zrinjski, po njegovi smrti leta 1664 njegov brat Peter Zrinjski, v letih 1667 in 1668 pa sta se jim pridružil veljaka s posestjo na ozemlju Spodnje Štajerske, Ivan Erazem Tattenbach, in Gorice, Karl Thurn. Uporniki so s pomočjo ponesrečeno izbranih zaveznikov Ludvika XIV., ki jim ni zaupal, in vojaško gibke Beneške republike, ki je obšla mol' habsburške vojske leta 1617, ko so Habsburhanci razdejali Istro, hoteli zasedi ozemlje Notranje Avstrije in vzhodne dežele Krone Svetega Štefana. Na ravnanje omenjenih plemičev je dunajski dvor postal pozoren v letu 1669, naslednje leto je bila zarota razkrinkana in Tattenbach prijet. Leta 1671 je bil obglavljen, z njim pa sta usodo delila še Peter Zrinjski in Franjo Krsto Frankopan. Po razkritju in zatrtju zarote je Leopold I. z zapleno ozemelj Frankopanov in Zrinjskih še utrdil položaj dunajskega dvora. Po letu 1683 je bila odstranjena turška nevarnost, kar je za slovenske dežele pomenilo konec neposredne vojaške ogroženosti vse do napoleonskih vojn in dokaj stabilno ekonomsko okolje. Na ozemlje Štajerske so na prelomu stoletij sicer še vpadali uporni madžarski plemiči, kruci, ki so bili po navadi odbiti še na Muri.⁴⁶

Relativno stabilen politični sistem je tvoril ugodne okoliščine za izboljšano življenje plemstva, ki se je iz utrjenih gradov selilo v dvorce, ter prevzemanje italijanskega baročnega stila v gradnji in pri obnavljanju cerkvenih in posvetnih stavb. Njihovi družbeni sloji zaradi še vedno trajajočega represivnega fevdalizma gospodarskega in kulturnega razcveta niso obšli. Med njimi se je razpaslo razbojništvo, ki se kljub ukrepom ohrani vse do leta 1848. Blagostanje je privabljalo tudi podjetniško razpoložene posameznike, ki so krepili trgovino in financirali cerkvene in izobraževalne ustanove ter skrbeli, da so novozgrajene stavbe odlikavale moderni baročni slog. Eden takih podjetnikov je bil Jakob Schell, ki je v Ljubljani ustanovil uršulinski samostan in prvo dekliško šolo.⁴⁷

Sredina 17. stoletja je prinesla izboljšanje gospodarskih razmer, kar je vodilo tudi v izboljšanje kulturnih razmer, ne pa tudi do povečanega zanimanja za slovenski jezik. Intelktualno življenje Avstrije so nadzirali jezuiti, ki so si trden položaj v cesarstvu izgradili

⁴⁶ Luthar idr. 2008, str. 220–221.

⁴⁷ Prav tam, str. 222–224.

s predanim bojem proti reformaciji. Nadzirali so goštvo (vključno s pomembnejšimi izobraževalnimi institucijami), imeli neposreden vpliv na cenzuro in ne nazadnje kot spovedniki Habsburžanov tudi na vladarje same. Las prevlade jezuitov je pomenil tudi kvalitativni padec v podajanju verskih resnic (simbol tega je iracionalnost baročne pobožnosti) in izobrazbe. Mnogi plemiči so zato pošiljali otroke na protestantske univerze, ki so nudile boljše in modernejšo izobrazbo.⁴⁸ Pomen izobrazbe postane tudi na Slovenskem očitno konec 17. stoletja, ko izobraženci zahtevajo potrebo po združevanju. Izobrazba ni bila več le sredstvo za uresničitev politične kariere, ampak je posamezniku prinesla tudi javno priznanje. Začelo se je ustanavljanje akademij; *Academia operosorum*, ustanovljena leta 1701, je nato istega leta sodelovala pri nastanku drugega najstarejšega glasbenega združenja v srednjeevropskem prostoru *Academie philharmonicorum*, omeniti pa velja še ljubljansko *Academia Emonio*. Kljub uveljavljanju novih sodobnih nazorov so nekateri miselni koncepti ostajali trdno zasidrani. Tudi, na primer, plan operozov Janez Jurij Holčevar je bil eden izmed množice preganjalcev l'arovnic, ki so do leta 1745 botrovali smrti več sto žensk obtoženih l'arovništva.

Kljub vsestransko razvijajoči se umetnosti na Slovenskem (glasba, slikarstvo, arhitektura), med letoma 1615 in 1672 ni bilo natisnjene nobene slovenske knjige. Hrenov lekcionar, Kanizijev katekizem in naračajoče čtevalo rokopisov so zadovoljili potrebam duhovščine. Ohranjeni rokopisi so priševalci obnovljenega kulta čaščenja svetnikov in Marije in odklonilnega odnosa Katoliške cerkve do ljudske umetnosti in skozi njo izražene pobožnosti.⁴⁹ Zanimiva pa je ugotovitev na podlagi analize inventarjev duhovnikov iz 18. stoletja. Leprav je bilo prav za razsvetljenstvo simptomatično prevajanje del iz enega v drug jezik,⁵⁰ so imeli duhovniki v lasti nemške knjige, tudi če so bile te še natisnjene v slovenščini.⁵¹

Tehnične Habsburžanov se je v tem času premaknilo na njihovo strnjeno posest v Alpah, Sudetih in severnem Podonavju, z razširjanjem posesti za časa Leopolda pa se je vedno bolj kazal večnacionalni značaj te politične tvorbe.⁵² Razsvetljenstvo, gibanje s konca 17. stoletja, je naglo idealnega zaveznika v obliki vladavine, imenovane razsvetljeni absolutizem, v duhu katerega so vladali tudi Habsburžani. Država si je s svojim aparatom (birokratizacijo, različni

⁴⁸ Wangermann 1981, str. 128.

⁴⁹ Luthar idr. 2008, str. 224.

⁵⁰ Williams 1999, str. 6.

⁵¹ Lepič idr. 1979, str. 346.

⁵² Prav tam 1979, str. 328–329.

nal'ini socialnega discipliniranja) omogočala vedno več vpliva na posameznika in, kar je še posebej pomembno, na posameznika kot člana kolektiva. Razsvetljenstvo je torej pojav, ki združuje družbeno-politične komponente (tehnološki in znanstveni napredek, politične, socialne, verske, vojaške in druge reforme) s filozofskim idejnim sistemom, ki prinaša pojme, kot so enakost, idealizem, človekove pravice.

Smrt Karla VI. je po mogoči liniji povzročila izumrtje Habsburžanov. Cesarstvo je prevzela njegova hči Marija Terezija, ki je skupaj s sinom Jožefom II. modernizirala državo in z močnim uradniškim aparatom posegla v vse sfere življenja podložnikov. V Avstrijsko monarhijo je uvedla pruski vojaški in naborniški sistem, s kazenskim zakonikom je po deželah začel veljati enoten pravni red, cerkvene in šolske reforme pa so močno vplivale na vsakdanjik ljudstva. Jožef II. je nadaljeval materino reformno politiko in skušal med svoje podložnike uvesti koncept razsvetljenega absolutizma. Ljudi so motile predvsem njegove cerkvene in davčne reforme, saj so jih neposredno zadevale. S tolerančnim patentom iz leta 1781 je podelil versko svobodo protestantom in judom, kar je med drugim omogočilo koronarnim kriptoprotestantom izhod iz ilegale.

Stoletje razsvetljenstva je bilo priča modernemu zarisovanju nacionalnih evropskih meja. Predvsem v drugi polovici 18. stoletja se je začela problematizacija kulture, lingvistike in konec koncev tudi rasne pripadnosti v okviru nacionalnega vprašanja, ki je ob rastlo politično-kulturni zavesti sprva spremljalo predvsem germansko okolje, ki je po vestfalskem verskem miru ostalo gospodarsko (trgovina) in kulturno-jezikovno razdrobljeno, pripadniki aristokracije in srednjega razreda pa so vzor videli v politični enotnosti Francije.⁵³ V germanskem okolju (v tem oziru tudi v francoskem okolju) je seveda sobivalo več različnih bodočih nacionalnih entitet, med njimi tudi slovenska, ki so imele v tem obdobju specifičen položaj. Prebivalce slovenskih dežel so imeli na primer za Germane, ki govorijo slovanski/slovenski jezik.⁵⁴

Ideje, ki jih povezujemo z obdobjem razsvetljenstva, so koreninile v 17. stoletju pri piscih, ki so dela v ljudske jezike prevajali iz latinščine ali jih še pisali v njih. L'etudi jim lahko sledimo v renesanso in antiko, so v glavnem posledica tridesetletne vojne in z njo povezanih ljudskih nemirov in konfliktov. Razsvetljenci so zato izjemno dobro reflektirali zgodovino in sedanjost, prav tako so s »skrivnostnih jezikov«⁵⁵ s prevajanjem v ljudske jezike sneli tančico

⁵³ Williams 1999, str. 22.

⁵⁴ Lepi' idr. 1979, str. 350.

⁵⁵ »[A]ncan language« v Williams 1999, str. 4.

in omogočili dostop do zapletenih tekstov in znanja veliko širši publiki kot pisci, na primer, 17. stoletja.⁵⁶ Ob prelomu iz 17. v 18. stoletje bi torej pričakovali ponovno širšo uporabo slovenskega jezika. Vendar se to ni zgodilo. Razlog po vsej verjetnosti leži v novi družbeni in politični stvarnosti, ki je bila ljudskemu jeziku morda še bolj naklonjena kot tista iz sredine 16. stoletja; vendar, z eno samo pomembno razliko: ne več kateremu koli ljudskemu jeziku. Centralizacija Avstrijske monarhije z močnim središčem na Dunaju je povzročila zgledovanje deželnih višjih sojev po dunajskem dvoru, favoriziranje nemškega jezika in hkrati tudi do, vsaj v primerjavi z nemškim, delnega padca prestiža slovenskega jezika, ki se je nato skoraj kot zgodovinska krivica zasidral v slovensko kolektivno zavest.

⁵⁶ Williams 1999, str. 354.

4 Čas in jezik

Za oris odnosa do jezika v zgodnjem novem veku bomo uporabili delitev, navedeno v prejšnjem poglavju. Vsa tri obdobja bomo obravnavali s kulturološkega in jezikovnega vidika in poskušali pokazati na prepletenost kulturnega razvoja in miselnih nazorov z razvojem slovenskega jezika. Prav tako bomo izpostavili razmerje slovenščine do drugih jezikov v različnih časovnih okvirih.

4.1 Reformacija in vzpon ljudskih jezikov

Za začetek si drznimo za povržen opis protestantskega odnosa do jezika sposoditi humanistično krilatico *ad fontes*. Na nekako tem našel so namreč, če vemo, da je vir za protestantsko dejavnost Biblija, reformatorji iskali utemeljitev svojega poletja. Ta se je s primernim argumentom izkazala tudi takrat, ko sta trčila protestantizem in jezikovno vprašanje. Kajti pisano je: Kakor jaz živim, pravi Gospod, se bo pred mano upognilo vsako koleno in vsak jezik bo slavil boga.⁵⁷

Raba ljudskih jezikov je torej utemeljena s približevanjem Svetega pisma in verskega nauka gibanju prebivalstvu, ki naj si prvo razlaga samo ali s pomočjo duhovnika in poskuša razumeti, drugo pa naj si dobro zapomni.

Reformacijske ideje so vzniknile v ljudeh, vpetih v komunikacijski in kulturni okvir. Na podlagi tega okvira so reformatorji izbirali našin gibanja novih idej. Gibanje reformacije je pravzaprav pomenilo prevesti teologijo vodilnih protestantov v različne lingvistične in kulturne kontekste, kar je vključevalo problem prevoda, prenosa idej⁵⁸, prilagoditev idej za ciljno kulturno okolje in hkrati poskrbeti za ustrezno propagando, ki je bila največkrat politično motivirana. Pri tem se postavlja vprašanje, v kolikšni meri je reformacija enoten proces in v kolikšni meri gre za vrsto med seboj različnih reformacij, ki so močno odvisne od kulturnih okolij, v katera jih skušajo reformatorji implementirati. Vsekakor gre za proces s skupnim ciljem, ki dopušta več režimov, prilagojenih posameznim okoljem.⁵⁹ Temeljno orodje,

⁵⁷ SSP 2001, Rim 14,11.

⁵⁸ Ljudski jezik ni bil samo nadvse priročno sredstvo prenašanja verskega izročila med preprostim ljudstvom, marveč tudi sredstvo, s katerim se je dalo odlično podpreti lastno teologijo, zlasti zato, ker so se reformatorji zavedali pionirskosti svojega poletja. Luter je na primer brez obotavljanja prikrojil svetopisemski tekst našel *sola fide*. V stavek, ki je omenjal pomen vere za zveličanje, je namreč v svojem prevodu dodal besedico *samó*. MacCulloch 2003, str. 134.

⁵⁹ Scribner 1994, str. 217.

Urednik dela *The reformation in national context* Bob Scribner uvede za dva tipa reformacij dve poimenovanji, in sicer (primer je moj): reformacija na Slovenskem je proces, ki je potekal v slovenskem kulturnem okolju, slovenska reformacija pa proces, ki kaže značilnosti prav tega okolja in ga je zato moč ločiti od drugih reformacij. Slednji tip se po navadi izoblikuje tam, kjer se nova religija tudi obdrži, in je dolgotrajnejši proces.

s katerim se je izvajalo ģirjenje reformnih idej, je bilo ljudski jezik, s katerim je l'lovek najlahĳe pridobil sposobnost branja in pisanja. Najbolj dosledni pri opismenjevanju prebivalstva (tudi podeĳelskega) so bili Ģvicarji, ki so ģe v tridesetih letih ustanavljali zasebne nemĳke osnovne ģole (kot na Slovenskem so bile tudi na ozemlju Ģvice ģole sicer latinske), kar je privedlo do tega, da je bilo v drugi polovici 17. stoletja pismenih med 30 in 40 odstotkov prebivalstva. Neki zűriĳki ravnatelj je v tem l'asu celo izjavil, da se bodo slej ko prej v peklu znaĳli vsi tisti, ki ne bodo znali brati in pisati.⁶⁰

Protestantje so z na'eli, ki so zagovarjala vlogo ljudskega jezika pri posredovanju verskih resnic in vel'jo vlogo posameznika pri njihovi recepciji, in seveda z dejansko uporabo ljudskih jezikov, gotovo sproĳili proces povezovanja skupnosti na podlagi jezika, ki ga skupnost govori. Uspeĳen zagon in ģiritev reformacijskega gibanja na obmo'lju, kjer je prebivalstvo v glavnem govorilo vel' nemĳkih dialektov, katerih govorci so se med seboj razumeli, in pripravljenost protestantskih piscev na prevajanje del v najrazli'nejĳe ljudske jezike, je povzroĳilo ne le hitro ģirjenje reformnih idej preko jezikovnih ovir, ampak tudi nastanek dokaj jasne zavesti o tem, da posameznik neki jezikovni skupini pripada in drugi ne. Protestantizem kot versko gibanje je lahko pridobil neke vrste etnolingvisti'lno obliko. Dober primer za tako povezovanje na jezikovno-konfesionalni ravni je nemĳka luteranska reformacija, ki je postala veroizpoved nemĳko govore'l'ega prebivalstva Litve, Poljske, Prusije in Madĳarske.⁶¹

Nacionalna zavest vel'ine evropskih narodov, kot jo poznamo danes in je v resnici produkt 19. stoletja, vendarle temelji na jezikovni vklju'enosti posameznika v skupnost. Oblika zavesti, temelje'a na jezikovni vklju'enosti, pa je pojav, ki mu z gotovostjo lahko sledimo v 16. stoletje. Protestantski pisci so morali jezikovno situacijo, v katero so bili rojeni, ustrezno premisliti, kar enostavno pomeni, da so morali za svoje izdelke najti trĳiĳ'e. Tokrat ni ģlo za ozko skupino izobraĳenih, ki bi govorili latinsko, niti ni ģlo za posameznega naslovnika, za katerega bi sporo'l'evalec lahko vedel ali predvideval, v katerem jeziku naj ga naslovi. Naslovník je bila mnoĳica ljudi, ki so bili v delih slovenskih protestantov oznaĳeni kot preprosti ali navadni ljudje, sicer pa so to bili pripadniki razli'l'nih socialnih slojev in razli'l'no

(str. 225). Na tovrstno lo'itev je seveda vplival tip organizacije protestantskih cerkva, ki niso imele srediĳ'a ali osrednjega vodstva, in so se oblikovale samostojno v okviru deĳel. Po tej definiciji bi bila raba termina slovenska reformacija razen za obmo'lja pod Ogrsko napa'lna, saj se protestantska cerkev v slovenskih deĳelah ni uspela konsolidirati.

⁶⁰ Greyerz 1994, str. 42.

⁶¹ Scribner 1994, 216.

izobraženi ljudje.⁶² Ta množica je govorila isti jezik (za protestantske potrebe oziroma ģirjenje luteranstva ga je lahko tudi zgolj brala, brez razumevanja) in je morala imeti vsaj do doloene mere izoblikovano samozavedanje⁶³.

Zaradi majhnega odstotka prebivalstva, ki je v l'asu reformacije znalo brati, je prenosnik protestantskih del tako pisni kot sluĝni. Zelo pomembno je bilo namreĉ glasno branje; tisti, ki so brati znali, so brali preostalim. Trubar je celo pazil, da je sestavil l'rkopis tako, da bi besedila lahko dovolj razumljivo brali tudi tisti, ki slovensko ne znajo in ne razumejo, se pravi tako, da bi jih govorci slovenĝl'ine vseeno razumeli.

Naslovniki del so imenovani z dvema izrazoma; preprosti in navadni (gmajn) ljudje, ki ju Trubar in kasneje Dalmatin dosledno lo'ujeta in se nanaĝata na dve razli'ni skupini ljudi. Medtem ko je *preprost Plovek* neizobraĝen, teoloĝko nepodkovan in rabi obĝirnejšo razlago verskih vsebin, je *navadni Plovek* vsaj nekoliko izobraĝen ali celo pripadnik niĝnjega klera, ki lahko knjige sam prebira, jih razume boljĝe od *preprostega Ploveka*, a vseeno vl'asih rabi razlago.⁶⁴

Ugodna tla za uporabo ljudskega jezika je pripravil razvoj tiska in nastanek tiskarn, ki niso le omogo'ile dostopnost besedil ĝirĝi publiki, ampak v precejĝnji meri pripomogle tudi k standardizaciji jezika. Na slovenskem ozemlju sta do leta 1624⁶⁵ obstajali zgolj dve tiskarni, prva, nastala leta 1573 v Lendavi, v kateri je Rudolf Hoffhalter natisnil nekaj madĝarskih knjig, in druga, pomembnejĝa, Mandell'eva, ki je delovala od 1575 do 1582, ko je moral Janĝ Mandelc zapustiti Ljubljano. V ljubljanski tiskarni je bilo natisnjenih ve' protestantskih del, tudi Dalmatinov prevod Jezusa Siraha, ki je sploh prva na slovenskem ozemlju v slovenskem jeziku natisnjena knjiga.⁶⁶ Posebnost te tiskarne in protestantskih del na sploĝno je, da so izrazito neprofitne narave. Dela, ki so se prodajala za majhen denar ali celo razdeljevala, so financirali tisti, ki so imeli od tega versko, zlasti pa politil'no korist. Kaj slovenski jezik je, niso vedeli in jim je bil treba to »ve'krat razlagati⁶⁷«. Vzrok najbrĝ ti'l'i v tem, da je bilo plemstvo, ki je izdajo knjig financiralo, nemĝko govorel'e kot npr. ĝtajerski deĝelni glavar baron Ivan Ungnad ali pa slovenskega jezika niso obvladali do to mere, da bi ga dobro lo'ili od ostalih slovanskih jezikov. Tak primer je v Kopru rojeni Peter Pavel Vergerij, ki je

⁶² Ahal'il' 2007, str. 31ĝ35.

⁶³ Ta trditev izhaja iz dejstva, da je bil Primoĝ Trubar pripadnik jezikovne skupnosti, za katero je pisal, in da je skupnost, za katero je pisal, opisal in lo'il od drugih.

⁶⁴ Ahal'il' 2007, str. 34ĝ35.

⁶⁵ Lepil' idr. 1979, str. 345.

⁶⁶ Rajĝp 1991, str. 65ĝ67.

⁶⁷ Ahal'il' 2007, str. 56.

Trubarju, ko je pripravljaj slovenski prevod Biblije, njegovi pomočniki pa hrvaškega, predlagal, naj sestavijo besedilo, ki ga bodo razumeli vsi Južni Slovani. Trubarju se je uresničitev te zamisli zdela povsem nemogoča.⁶⁸

Pisni standard marsikaterega jezika je nastal zaradi protestantskih prevodnih del. Glede na to, da je bila Biblija ali njen del obilajno med prvimi besedili, prevedenimi v ljudski jezik, so bili ti prevodi tisti, ki so določali standard novonastalega pisanega jezika. Vsi prevajalci, zaenči z Lutrom, so težili k temu, da bi jih razumel imi gijgi krog ljudi, njihovi nasledniki in slovničarji pa niso imeli druge izbire, kot zanaati se na lastni jezikovni lut in predhodnike. Jezika Lutrove Biblije niso razumeli povsod, kjer so govorili nemške narečja, zato so izdajam celo dodajali slovarke, vendar je knjiga vseeno postala jezikovni model za zapis številnih nemških narečij in tudi obratno, zapis je vplival na njihovo govorno podobo. Podobno se je dogajalo v Skandinaviji, na Flamskem in Nizozemskem, z henevsko Biblijo in ne nazadnje na Leškem, kjer je bila izdaja svetega pisma, imenovana Biblija iz Kralic, temelj vrste literarnega jezika, ki so jo v 18. stoletju imenovali *bibliština*.⁶⁹ Tovrstni razvoj je dohivljaj tudi slovenski jezik. Trubar se je kot zapisovalec zavedal l'lenjenosti slovenskega jezika na številna narečja in štelel, da bi ga vsi bralci dobro razumeli. Nekoliko se je lahko naslonil na predreformacijsko ustno tradicijo, vendar za številne izraze besedja v slovenščini ni bilo, kar je prevajanje močno oteževalo.⁷⁰ Kot lahko sklepamo iz uvoda v *Ta prvi dejl tiga novega testamenta*, je Trubar ustvarjal novo besedje ne samo za besede, ki šte niso imele slovenske ustreznice, ampak tudi popravljal šte ustaljene fraze, s imer je, kot šte omenjeno, z zapisom vplival na govorno podobo jezika. O besedni zvezi Ave Marija pište takole: »'Ave Maria' ne moremo prav natanko prevesti. Slovenci pravijo 'Tešena si Marija' [ě], jaz pa sem prevedel 'veseli se, Marija'«⁷¹.

Povpraševanje po protestantskih knjigah kljub vsemu trudu ni bilo tako veliko, kot je pričakoval Trubar⁷², kar je razumljivo, glede na to, da je deleh pismenega prebivalstva znaal od tri do osem odstotkov⁷³ in da je bila skupina, ki so ji bila slovensko pisana dela namenjena,

⁶⁸ Burke 2004, str. 105. Burke povzema po Martinu Dimniku (1984), ki pa navaja zgodbo nekoliko obrnjeno. Trubar v Dimnikovem primeru namrel šte nima pomočnikov (po vsej verjetnosti sta mišljena Stjepan Konzul in Antun Dalmata), paš pa zanje šte zaproga. Nekako bolj prav ima Burke, saj je bil januarja leta 1555, ko sta se v Ulmu sreala Trubar in Vergerij, Konzul šte tri leta zaradi izgnanstva s Trubarjem v Neml'iji. Leta 1561 se jima pridruhi Antun Dalmata, ki pa je šte prej sodeloval s Konzulom in Trubarjem.

⁶⁹ Burke 2004, str. 103–105.

⁷⁰ Ahal'il' 2007, str. 27–28.

⁷¹ Rupel 1966, str. 79.

⁷² Peti-Stantiš 2008, str. 301.

⁷³ Ahal'il' 2007, str. 66.

he sama po sebi malogtevilna. Značilnost slovenske jezikovne situacije je v veljezičnosti političnih in izobraženskih elit, ki so lahko posegale po delih v drugih morda bolj razgíjenih jezikih. Kozma Ahačič navaja odlomek iz glagolskega *Prvega dela novega testamenta*, v katerem Trubar navaja, katere jezike govorijo v slovenskih deželah. Ahačič ugotavlja, da odsotnost slovenščine med jeziki, ki jih zna gosposka, ne pomeni, da slovenščine niso govorili. Namig v to smer najdemo v samem odlomku, kjer Trubar pravi, da »[d]eželna gosposka, grofi, baroni, vitezi, in plemiči [ě] znajo dobro nemško«⁷⁴. Nenavadna se namreč zdi raba sintagme *znati dobro nemško* za rojene enojezične govorce nemščine. Poleg tega je nastanek Bohoričeve slovnice spodbujalo prav plemstvo Gtjarske, Koroške in Kranjske, Bohorič pa v predgovoru poziva mlade plemiče slovenskih dežel, naj se učijo slovensko. Plemiči so govorili in pisali govor okolice⁷⁵, kar pomeni, da so zanj nagli ustreznega naslovnika, ki je ta govor prav tako obvladal. Magdalena Blagaj, rojena Lamberg je tako leta 1570 v Kolčevju zapisala drobce oporoke v mešanici slovenščine in hrvaščine: »moja l'erna kul'ma i plačac i drugi plačac [ě] dajte njej«.⁷⁶

L'prav ne gre zanikati, da protestantom jezik ni cilj, ampak v glavnem sredstvo, je na njihovo ustvarjanje vendarle treba gledati tudi v luči renesančnega vzpona (vsaj nekaterih) ljudskih jezikov, ki v njih ne vidijo zgolj orodja. V zgodnjem 16. stoletju so začele izhajati hvalnice ljudskim jezikom, pogosto v maniri tekmovanja z latinskim ali grškim jezikom. Na njihov slog ni bil imun niti Martin Luter, ki je trdil, da je nemški jezik popolnejši od vseh,⁷⁷ niti niso bili do jezika ravnodušni slovenski protestantje. Jurij Dalmatin v uvodu v *Biblijo* iz leta 1584 navdušeno postavi gíjenje, sicer nemškega, jezika v vzročno posledično zvezo s gíjenjem božje besede in obratno, namreč ni se »[ě] razmahnil samo nemški jezik obenem s l'isto božjo besedo, ampak tudi božja beseda z jezikom in dobro poneml'eno Biblijo«⁷⁸. Renesančna nal'ela izkazuje tudi Bohoričeva slovnica *Arcticae horulae*, ki slovenščino komparativno postavlja ob bok latinščini, ki je nedvomno obdržala status prestižnega jezika še precej v 18. stoletje⁷⁹. Bohorič skuša vleči vzporednice s slovnično strukturo latinščine in s tem predstaviti slovenščino izobraženemu bralcu kot latinščini enakovreden jezik.⁸⁰ Tak pristop z vrednotenjem (dobro poneml'ena Biblija, v duhu l'asa razol'arani bralci, l'e se slovenščina ne

⁷⁴ Povzeto po Ahačič 2007, str. 29.

⁷⁵ Ĥvanut 1994, str. 35. Avtorica nekoliko nerodno postavi: »Ne le da so govorili slovensko, govorili so celo narečja svoje kmečke okolice.« Govorili so seveda narečja, saj standardna slovenščina, ki bi imela nadnarečno govorno obliko, še ni obstajala. Prim. še Ĥuhec 2006, str. 338.

⁷⁶ Ĥvanut 1994, str. 35.

⁷⁷ Burke 2004, str. 61–68.

⁷⁸ Povzeto po Ahačič 2007, str. 28.

⁷⁹ L'epič idr. 1979, str. 347.

⁸⁰ Ahačič 2007, str. 69–71.

bi v zadostni meri gramatično ujemala z latinščino⁸¹) kaže na dokaj tesno povezanost avtorjev z jezikom, ki so ga ne le uporabljali, ampak tudi poskušali vzpostaviti njegovo prestižnost. Vsaj vzpostavljanje prestiža pri jeziku/orodju zagotovo ne bi prišlo do izraza.

4.2 Slovenščina v primežu protireformacije ali zgolj zatrtje protestantizma?

Ko so protireformacijske verske komisije opravile svoje delo, sta se protestantizem in z njim jezikovna tradicija v avstrijskem delu monarhije obdržala le na Zgornjem Koroškem. Ti kriptoprotestanti so v prepisovanju protestantskih del in pisanju svojih najbolj sledili vzpostavljeni normi slovenskih protestantov. Breda Pogorelec ugotavlja, da do takšne cezure, kot je zapisana v slovenski zavesti, v uporabi slovenskega jezika ni prišlo. Knjižna produkcija sicer ni dosegala tiste iz lase protestantizma, zato se kontinuiteta kaže predvsem v stalni prisotnosti slovenskih del in nekoliko manj v normi in izrazni podobi jezika, ki v novem obdobju pod vplivom govorov in po praktično uničenju velikega dela produkcije reformatorjev, izkaže svojstven razvoj.⁸² Le je protireformacija prej spremenila kot končala slovensko knjižno oziroma pisno produkcijo, ostaja področje rabe slovenskega jezika zelo omejeno.⁸³ Drugačen je bil tudi odnos protireformatorjev do načina rabe slovenskega jezika in do jezika samega. Ti posebnemu pomenu jezika kot bistvenega elementa pri sprejemanju verskih resnic niso več posvečali pozornosti.

V graškem jezuitskem katalogu Katehetske knjižnice iz 18. stoletja, publikaciji, ki je združevala naslove za verski pouk preprostih ljudi in mladine Notranji Avstriji, ni bilo med 179 naslovi niti enega slovenskega dela. Namesto tega se pojavi razglas, ki prepoveduje maževanje v ljudskih jezikih zaradi kriptoprotestantskega elementa med kmeti na Zgornjem Gtajerskem in Koroškem.⁸⁴ Nekoliko se od teh trditev oddaljuje podoba ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, ki naj bi kot otrok protestantov odnos do slovenskega jezika prinesel od doma. O slovenščini govori kot o »naš[em] slovensk[em] jezik[u]«⁸⁵ in poudarja pomembnost sicer ustno sporočenih obrazcev in molitev v slovenščini, skozi katere naj preprosti ljudje spoznajo krščansko vero. S tem je pripomogel k javni rabi slovenskega jezika v cerkvah, z določilom, naj se duhovniki ravna po še uveljavljeni normi in Dalmatinovi Bibliji, pa k

⁸¹ Ahačič 2007, str. 71.

⁸² Pogorelec 1994, str. 556–557.

⁸³ Pörtner 2002, str. 268.

⁸⁴ Prav tam, str. 269.

⁸⁵ Čih, Simoniti, Vodopivec 2008, str. 169.

utrjevanju nadnarečne govorne oblike.⁸⁶ Iz protestantske dobe se je obdržala tehnja po ustvarjanju nadnarečnega tipa besedil tudi v ostalih delih.

Ob preučevanju jezikovne situacije 17. stoletja se je treba zavedati, da pravzaprav ne poznamo nobenega vira, ki bi vrednotil rabo katerega koli govornega jezika v primerjavi z drugim⁸⁷, zato je že vedno razglašeno mnenje, da gre protireformacija z roko v roki z zatrtjem slovenskega jezika, neutemeljeno. V tej dobi se očitno kaže vedno večja potreba po vstopu slovenščine v uradnovalno in celo ceremonialno sfero avstrijskega cesarstva, saj je ohranjenih kar nekaj slovenskih priseg, ki so jih uporabljali na lokalni in državni ravni, kar kaže, da je bila slovenščina v tem oziru terminološko dovolj razvita.

Z odlokom iz leta 1555 je bodoli cesar Ferdinand I. kot uradnovalni jezik cesarstva uvedel nemščino namesto latinščine. Odlok je moral biti precej splošovan, saj so deželni stanovi na Kranjskem po petintridesetih letih njegove veljave zavrnili v italijanskem jeziku napisano vlogo grofa Thurna s pojasnilom, da je edini dopustni jezik sodstva nemščina. S t'asom protireformacije se situacija gotovo spremeni; posledica migracij plemstva in meštanstva sta priseljevanje italijanskih družin in nastanek novih plemiških, kar vsaj od leta 1637 spodbudi zapis slovenske in italijanske fevdne prisega⁸⁸.

Prav tako je bilo v sodnih in uradnih zadevah z veliko večino prebivalstva moč komunicirati zgolj v slovenskem jeziku.⁸⁹ O tem priča sicer redki ohranjeni uradnovalni zapisi slovenščine, namenjeni zasebni rabi. Boris Golec omenja zastavno pismo duhovnika Matije Medveda datirano z letom 1620, ki je sploh prvo ohranjeno pismo v celoti napisano v slovenščini. Drugo najstarejše je vsaj nekaj tednov mlajše pismo, ki ga je generalni vikar ljubljanske škofije Adam Sontner v slovenščini napisal ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu. Pismi nimata zasebne vsebine.⁹⁰

Preseneča pa, da ni v tem času v slovenščini napisanih urbarjev, ki so sicer nastajali v nemščini in latinščini, in tudi vsebovali mnoge slovenske izraze za dajatve. Da se urbarji v

⁸⁶ Pogorelec 1994, str. 559.

⁸⁷ Je pa zato toliko bolj prisotno ustrezno kitenje jezika s slavno zgodovino, pripadnostjo jezika veliki jezikovni družini ipd., vendar, vsaj v primerih slovenskih avtorjev ne na račun katerega drugega jezika. Kot primer takega pisanja lahko služi odlomek iz Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske, ki ga najdemo v Česti knjigi: »Da je slovanščina eden poglavitnih jezikov, je znano in dovolj izpričano z mnogih piscev potrdilom. Med njimi potrjuje zlasti Matjah Quaden v svojem Enchiridio Cosmographico, da se v Evropi noben jezik ne razteza dalj od slovanskega, kakaj le-ta se začne pri Beneškem in sega do Severnega morja, vstran pa približno do Ponta Euxina, t. j. do Črnega morja [črno].« Valvasor 1994, str. 111.

⁸⁸ StLA, I. Ö. Regierung Jumentbuech, Hs II/6.

⁸⁹ Koruza 1973, str. 196.

⁹⁰ Golec 2000, str. 144.

ljudskem jeziku ne pojavijo, je namreč v evropskem prostoru prej izjema kot pravilo. Za zdaj je poznana le omemba najkasneje v drugi polovici 17. stoletja izgubljenega slovenskega urbarja, ki je vezana na belokranjski prostor, kjer je na nastanek urbarja zelo verjetno vplivala tudi bližina hrvaškega ozemlja z močno, iz protestantskih časov izvirajočo pisno tradicijo, kjer ni manjkalo zgledov za nastanek v slovenščini pisanega urbarja.⁹¹

Za zapise v uradovni slovenščini velja, da so v primerjavi z ohranjenimi tujejezičnimi viri po številu neprimerno skromnejši, zaradi česar lahko sklepamo, da je bila pisna raba slovenščine za zapisovalce uradovnih besedil težja in so raje zapisovali v drugih jezikih. Izjema je prej omenjeno belokranjsko področje z Metliko in Lrnomljem, kjer si je slovenščina v dokaj velikem obsegu utrla pot tudi v to funkcijsko zvrst.⁹²

4.3 Barok in razsvetljenstvo – ponovno odkritje ljudskih jezikov

Druga polovica 17. stoletja ponuja precejšnje število ohranjenih dokumentov, ki pričajo o rabi slovenščine v najrazličnejših kontekstih, znova pa je natisnjena tudi knjiga v slovenskem jeziku. Naj si za ponazoritev jezikovne situacije sposodimo uradovni besedili, primera blejskih podlošniških pogodb datiranih z 1625 in 1667, ki ju navaja Boris Golec.⁹³ Gre za v slovenskem jeziku spisane pogodbi⁹⁴, sklenjeni na blejskem gospostvu, ki se svoji »slovenskosti« lahko zahvalita naročniku pogodbe, Janezu Mačku. Golec namreč predpostavlja, da je za izdajo pogodbe v slovenskem jeziku moral zaprositi Maček sam, uradniki pa so mu brez težav ugodili in jo olajšno znali tudi zapisati. Ker gre za zapisa, med seboj časovno ločena z dvainštiridesetimi leti, lahko sklepamo, da različnim uradnikom zapis v slovenščini ni delal posebnih težav, čeprav se jezikovno pogodbi precej ločita od ostalih slovensko nastalih besedil, kar kaže na to, da slovenščina pri tovrstnih besedilih ni bila obilajna izbira.⁹⁵

Posebno obravnavo si zaslužijo v tem obdobju najdena zasebna plemiška pisanja, ki odkazujejo slovenskemu jeziku mesto tudi v privatnem življenju plemiča in ne samo v življenju njegovega podložnika. Najdeni zapisani drobci ali, kakor v primeru korespondence med

⁹¹ Golec 2000, str. 145–146.

⁹² Prav tam, str. 141–146.

⁹³ Prav tam, str. 146.

⁹⁴ Pravzaprav gre za dve pogodbi, ki sta v blejskem okolju edini slovenski. Ena je iz leta 1625, druga iz leta 1667. V prvi nastopa Maček kot kupec in v drugi kot prodajalec. Vse ostale najdene listine iz blejskega gospostva so pisane v nemščini. Golec 2000, str. 148.

⁹⁵ Golec 2000, str. 148.

plemkinjama materjo Coraduzzi in hčerjo Marenzi, celo gopi popisanih listov so dragoceni viri za obravnavo slovenščine med plemstvom.⁹⁶

Jezikovni položaj plemstva najbolj opišemo kot diglosijsko (multiglosijsko) situacijo z bilingvizmom. Pišejo navadno v slovenskem jeziku ne, čeprav je tistim, ki so odraščali v slovensko govoreli sredini, slovenščina med prvimi jeziki, ki se jih naučijo, pogosto pa celo materni jezik. Če Trubar omenja vnemo tujih plemkinj pri girjenju božje besede, za kar so se naučile slovenskega jezika in nato učile naprej brati še druge.⁹⁷

Znani primerki slovenščine, ki jo je pisalo plemstvo ob zasebnih priložnostih, so tako skromni, da sami težko predstavljajo reprezentativen vzorec, na podlagi katerega bi lahko jasno ugotovili kakšen je odnos plemstva do slovenskega jezika. Ali z besedami slovenskih zgodovinarke⁹⁸ in zgodovinarja⁹⁹; težko rečemo, ali je slovenščina bolj »jezik srca« ali bolj »jezik hmelodca«. Vsekakor imata prav oba; slovenščina je imela skozi zgodnji novi vek status jezika, ki se ga je v glavnem uporabljalo v vsakdanjem življenju in je bil v veliki večini jezik nizke¹⁰⁰ rabe, rabljen¹⁰¹, kot za nižji jezikovni kod pravi Fishman, v »everyday pursuit of hearth, home, and lower work sphere«¹⁰², kar se z do sedaj poznanimi plemiškiimi zapisanimi besedami skoraj natanko ujema. V pismih Coraduzzijeve in Marenzi je namreč precej govora o hrani, o teh in onih podrobnosti iz vsakdanjega življenja (o dolgovih, posestvih, zdravju, gospodarjenju, otrocih) in celo o poskusu utajevanja cesarskih davkov.¹⁰³ Jože Koruza na podlagi dokaj standardiziranih fraz v uvodnih in sklepnih delih pisem sklepa, da bi lahko morda šlo za bolj razglašeno in uveljavljeno plemiško etiketo in da so potemtakem taka pisma kot med Coraduzzijevo in Marenzi jevo krožila pogosteje, kot si običajno predstavljamo.¹⁰⁴ Pri materi in hčeri gre v celoti za slovenska pisma, medtem ko Jož Gallenberg in Franc Henrik Raigersfeld jezikovni kod zamenjata med pisanjem. Sprememba jezikovnega koda je pri obeh kontekstualna, saj lahko vzrok zanjo iščemo na emocionalni podlagi. Jož Gallenberg piše, da ni nič jedel, baronu Francu Henrik Raigersfeldu pa ne da

⁹⁶ Merku 1980.

⁹⁷ Rupel 1966, str. 195.

⁹⁸ Fijan 1994, str. 34.

⁹⁹ Guhec 2006, str. 339.

¹⁰⁰ Delitev jezika na nižji in višji jezik ne pomeni nujno tudi socialne delitve govorcev jezika. Vsak govorec lahko v različnih situacijah uporabi kateri koli jezik neodvisno od njegovega siceršnjega družbenega statusa.

¹⁰¹ Jezikovna situacija seveda ni statična, ampak se s časom in prostorom spreminja. Tudi kadar jo opisujemo s pojmi, kot so bilingvizem, diglosija ipd., se razume, da meje med enim in drugim jezikom niso ostro zarezane.

¹⁰² Fishman 1972, str. 74. Prevod: »vsakodnevne zadeve ognjišča, doma in običajnega delovnega okolja«.

¹⁰³ Merku 1980, str. 16.

¹⁰⁴ Koruza 1975/76, str. 108. Če bi drugih dokazov v obliki pisem ni, Koruza pa trditve utemeljuje s primerjavo fraz pri drugih sodobnih piscih (Svetokriški).

miru »eine lepa Punza«.¹⁰⁵ Slednja dva uporabita zapis v slovenščini v izključno nemškem sobesedilu. Medtem ko Gallenberg v slovenskem jeziku pismo zaključi¹⁰⁶, baron Raigersfeld v dnevniku posebej izpostavi, da mu je prijatelj baron Kučlan za dekle povedal v kranjski. Gallenbergu je odsotnost obroka ali celo več obrokov pomenila dovolj pretresljivo dejanje, da je v pismu zapustil nemščino¹⁰⁷ in izpovedal ali žalost ali jezo ali razočaranje ali lakoto ali še v nizkem jezikovnem kodu. S precejšnjo verjetnostjo lahko predvidevamo, da bi podobno storil tudi, ko bi bil vsebino pisma pripovedoval, saj gre za kontekstualno menjavo jezikovnega koda¹⁰⁸. Tako se je tudi Raigersfeldu zdelo vredno omeniti, da mu je Kučlan v gledališču, ob dogodku, ki je od zbranih zahteval primerno etiketo in komuniciranje v primernem kodu, ki najbrž ni bila slovenščina, saj je pisec sicer ne bi izpostavljal, njegovo bodočo heno pokazal v slovenščini. Le je res, da je Kučlan spregovoril v nizkem kodu, ker je bilo dejanje, ki je sledilo, nekoliko spolno konotirano¹⁰⁹, pa vendarle ostaja vprašanje, zakaj je Raigersfeld zapisal slovenski izraz v svoj dnevnik. Najbrž je hotel le karseda natančno popisati trenutek, ko je ugledal svojo bodočo »angelsko soprogo«¹¹⁰. Z zapisom slovenskega izraza je pokazal, da izraz in z njim jezik pretirano slabšalne konotacije ali izrazite zaznamovanosti nista mogla imeti, kar je za diglosijsko situacijo in rabo jezika v njej sicer popolnoma običajno; zakaj bi ga sicer baron Kučlan v prestižni situaciji, kjer bi ga lahko kdo slišal, sploh uporabil¹¹¹, in če huje, zakaj bi si baron Raigersfeld v dnevniku privoščil »eno kvantačko« lež, kakor kažejo drugi njegovi zapisi¹¹², nadvse ljubljeno heno. Ob teh zapisanih primerih omenimo še mnenje Geralda Stona, ki na podlagi analize Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske, nepravilne rabe latinščine (*solus* namesto *ipse*, saj je slovenski prevod obeh izrazov *sam*) in številnih slovenskih izrazov v njej, ugotavlja, da je Valvasor obvladal slovenski jezik in v njem tudi mislil, leprav ga za zapisovanje ni uporabljal.

Vsi omenjeni plemiški zapisi potrjujejo domnevo, da se je med slovenskim plemstvom slovenščina uporabljala, a je imela mesto v glavnem v vsakdanjem govoru. Kljub poznanim zapisom v slovenskem jeziku, so drugi jeziki (nemščina, italijanščina, latinščina) v prestižnejših položajih pred slovenščino pač imeli prednost; v njih je potekalo komuniciranje

¹⁰⁵ Guhec 2006, str. 340.

¹⁰⁶ Hvanut 1994, str. 35.

¹⁰⁷ Prim. Fishman 1972, str. 37–40. Fishman navede dialog med tajnico in njenim nadrejenim. Pogovor s slušbeno vsebino poteka v angleščini, sogovornika pa preideta v španščino, ko beseda nanese na zabavni dogodek, ki sta se ga oba udeležila. Ko se vrmeta k delu, spet uporabljata angleščino.

¹⁰⁸ Oksaar 1980, str. 47.

¹⁰⁹ Guhec 2006, str. 341.

¹¹⁰ Guhec 2009, str. 81.

¹¹¹ Prav tam, str. 274.

¹¹² Prav tam, str. 80–81.

(pisanje in govorjenje) v prestižnejših jezikovnih položajih, prav tako tudi izobraževanje. Prav izobraževanje je uporabniku dalo obljutek, da je v pisnem izražanju bolj kompetenten v jeziku, v katerem se je gojal.¹¹³

V letu 1672 je Janez Ludvik Schönleben ponovno izdal Landkov lekcionar, s čimer se je končalo obdobje, ko se knjige v slovenščini niso tiskale. Na Schönlebnovo priporočilo je bila v Ljubljani leta 1678 pod vodstvom Johanna Baptista Mayrja znova odprta tiskarna. Močnost tiska je k izdajam spodbudila katoliške pisce, kot so Janez Svetokriški, Jernej Basar, Matija Kastelec idr., ki so svoje tekste pisali v sodobnem baročnem slogu. Povečana knjižna produkcija je spodbudila slovensko govoreče ljudi k postopni rabi slovenskega jezika v oporokah, inventarjih, zasebnih korespondencah, torej tam, kjer sta prej prevladovali nemščina in latinščina. Znanstvena in druga posvetna literatura je bila še vedno pisana v nemškem in latinskem jeziku in omejena na krog intelektualne elite. Impresivna Valvasorjeva Slava vojvodine Kranjske, izdana 1689 v Nürnbergu, je bila sicer nemška, vendar s prvo slovensko tiskano pesmijo v predgovoru, ki jo pripisujejo Francu Siezenheimu, ki se je domnevno skrival pod psevdonimom Jožef Zizenli.¹¹⁴

V 18. stoletju se hkrati z nastankom nekaterih znanstvenih in kulturnih institucij¹¹⁵ gredo dela v slovenskem jeziku. Če so prej izhajala dela namenjena cerkveni rabi, redki jezikoslovni in ulni pripomočki, pride v 18. stoletju, zlasti v drugi polovici, do precejšnjega preobrata. Oživljeno je bilo zanimanje za slovenski jezik, dela v slovenščini so s svojo tematiko segala na najrazličnejša področja človekovega zanimanja (od zgodovine do babigva), najbolj pa je izstopajo poskusi pisanja posvetnih umetnostnih besedil v slovenskem jeziku, ki so pred tem obdobjem prava redkost. Pomembno pa je predvsem dejstvo, da se z razsvetljenstvom začne nalrtna in kontinuirana ustvarjalnost, ki ostrih cezur vel ne doživlja.¹¹⁶ Med pomembnejše avtorje, ki so zaznamovali drugo polovico in konec 18. stoletja z literarnimi in drugimi deli, gtejemo Janeza Damascena Deva, Antona Tomaša Linharta, Valentina Vodnika, slovničarja Marka Pohlina in Othalta Gutsmana, Higo Popoviča in druge.

¹¹³ Stone 1989, str. 232–233.

¹¹⁴ Koruza 1975/76, str. 116.

¹¹⁵ Luthar idr 2008, str. 230–233.

¹¹⁶ Koruza 1975/76, str. 104.

5 Socialna zgodovina jezika

Historična sociolingvistika je veda, ki združuje lingvistično, socialno in historično analizo določenega pojava in operira s pojmi, kot sta *jezikovna kultura* in *jezikovna zavest*. Angleški zgodovinar Peter Burke je za poimenovanje panoge, ki se loteva raziskovanja jezika in jezikovne zavesti v preteklosti, predlagal sintagmo socialna zgodovina jezika. S tem poimenovanjem postavlja v ospredje socialno funkcijo jezika; vlogo jezika pri izražanju in vzpostavljanju družbenih odnosov.¹¹⁷ Z vidika socialne zgodovine jezika je treba upoštevati dejstvo, da se vloga jezika kot statusnega simbola skozi čas spreminja. Peter Burke strne problematiko ukvarjanja s socialno zgodovino (jezika) v sledeče štiri glavne paradigme:

1. Različne družbene skupine uporabljajo različne zvrsti jezika.
2. Ljudje v različnih kontekstih uporabljajo različne zvrsti jezika.
3. Jezik, ki ga uporablja skupnost, je odraz te skupnosti.
4. Jezik oblikuje skupnost, ki ga uporablja.¹¹⁸

Historična sociolingvistika oziroma socialna zgodovina jezika za predmet preučevanja tako ne jemlje teksta (jezikovnega pojava) na sebi, ampak ga umešča v skupnost v času in prostoru in na podlagi te umestitve ugotavlja odnose, ki se v jezikovni/veljezikovni skupnosti razvijajo.

5.1 Opis jezikovne situacije zgodnjega novega veka s temeljnimi sociolingvističnimi pojmi

Na današnjem slovenskem ozemlju je v dobi pred protestantizmom v jezikovnem smislu prevladovala diglosija. Gre za pojav, pri katerem nastopata dva (ali več) jezika v različnih socialnih funkcijah. Uporabo jezikov definirajo različni konteksti, na podlagi katerih posameznik izbere jezik. Jezika med konteksti ne prehajata, zato njuni uporabniki ne izražajo tendenc po zamenjavi enega jezika z drugim v vseh jezikovnih položajih. Posledica tega je dokaj stabilna jezikovna situacija, v kateri ne prihaja do intrasocialnega jezikovnega mešanja. Taka razporeditev je pogosto povezana s kategoriziranjem jezikov glede na kontekst rabe. Jezik, ki se uporablja v povezavi z religijo, izobraževanjem in drugimi elementi visoke kulture, imenujemo »visok«, jezik vsakdanje rabe pa »nizek«. Zaradi take delitve prihaja tudi do situacije, ko znotraj diglosijske družbe en jezik zavzame prestižnejši položaj.¹¹⁹ Treba pa je

¹¹⁷ Burke 2004, str. 3.

¹¹⁸ Burke 1987, str. 3ñ5.

¹¹⁹ Fishman 1972, str. 73ñ79.

poudariti, da pri diglosiji med jeziki obilajno ne prihaja do konflikta¹²⁰, kar je značilno za slovensko ozemlje v vsem zgodnjem novem veku.

V primeru zgodnjega novega veka je bila velika večina populacije na Slovenskem enojezična (govorijo slovensko) in zgolj redki posamezniki, ki so pripadali nižjim slojem, so se šele v procesu šolanja naučili prestižnejših jezikov, najprej nemščine in nato latinščine. Prav v odsotnosti izobraževalne komponente v skupnosti se kaže tudi kompleksnost situacije, zaradi katere je sodobne sociolingvistične ugotovitve nekoliko težje prenesti v obravnavano obdobje. V primeru diglosije se namreč od pripadnikov jezikovne skupnosti pričakuje, da so v situaciji, ki zahteva prehod v višji jezik, jezikovno kompetentni, saj naj bi ustrezno znanje jezika pridobili skozi izobraževalni proces.

V zgodnjem novem veku zato do popolne diglosije ni moglo priti. Namesto da bi prihajalo do prilagoditve od spodaj, torej, da bi se z učenjem višjega jezika prilagajali govorci nižjega jezika, je morala priti od zgoraj, kar je vodilo v oblikovanje terminologije za posamezno področje rabe v slovenskem jeziku in ne nazadnje do kodifikacije in standardizacije slovenskega jezika. Ti procesi so kasneje vodili do vzpostavitve določene stopnje bilingvizma vsaj pri tistih skupinah ljudi, ki so prihajale v stik s samo slovensko govorečo večinsko populacijo. Bilingvizem kot pojav, pri katerem posameznik obvladuje in dokaj suvereno uporablja dva jezika¹²¹, najdemo pri posameznikih, ki po različnih slušbenih dolžnostih prihajajo v stik s slovenskim prebivalstvom. Ti ljudje morajo za uspešno komunikacijo razviti kompetenco v slovenskem jeziku do te mere, da lahko v slovenščini ustvarjajo zahtevnejša besedila, ki se dotikajo področij, kot sta pravo ali uprava. O bilingvizmu ali celo multilingvizmu pri kmečkemu prebivalstvu ne moremo govoriti. Večjezični so višji sloji, ki praviloma obvladajo slovenščino in nemščino, meščani in nekaj plemstva govorijo in pišejo še italijanščino in izobraženci, ne glede na družbeni sloj, iz katerega izhajajo, tudi latinščino. Kot modni jezik se v 17. stoletju pojavi francoščina¹²², iz 18. pa je znan tudi primer plemiča barona Franca Henrika Reigersfelda, ki se učil angleško in o tem pripomni »it is nobody in this country to whom i could speak a word«¹²³. Večjezičnost višjih slojev ne pomeni nujno tudi njihovega bilingvizma ali multilingvizma; večina naglih ljudskih jezikov, ki jih govori plemstvo in izobraženstvo, lahko ostaja na ravni diglosijskega nižjega jezika.

¹²⁰ Prav tam 1972, str. 74.

¹²¹ Pogorelec 1984, str. 70.

¹²² Guhec 2006, str. 331.

¹²³ Guhec 2009, str. 255.

5.2 Odkritje ljudskih jezikov

Do 16. stoletja se z vzponom renesanse utrdi položaj ljudskih jezikov v razmerju do latinščine, ki se je do tedaj prvenstveno uporabljala za zapisovanje besedil in je bila po mnenju mnogih tudi edini primerni jezik za zapisovanje. Ljudski jeziki v obeh uporabnikov postajajo enakovredni latinščini v lastnostih, ki naredijo jezik primeren za zapisovanje vsakovrstnih besedil, tudi religioznih, pravnih in znanstvenih, ali celo bolj ustrezni od latinskega jezika. Hkrati pa izoblikovana zavest govorcev o statusu njihovega lastnega jezika sproži primerjanje z ostalimi, prav tako vzpenjajočimi se ljudskimi jeziki, in ugotavljanje izrazne vrednosti lastnega jezika, kar lahko privede do situacije, v kateri eden izmed jezikov uhiša prestižnejši položaj od preostalih.¹²⁴

Prvi apologetski tekst katerega koli ljudskega jezika in tekst, ki je bistveno vplival na kasnejša sprejemanja ljudskih jezikov, je Dantejevo delo *De vulgari eloquentia*, objavljeno leta 1529. Najverjetneje je nastalo v letih od 1304 in 1306, pomembno pa je zato, ker se v njem prvič pojavi naša slovenščina, ki zagovarja široko rabo in kultiviranje vernakularjev.¹²⁵ Humanistične misli so se skupaj z reformacijo širile tudi na slovensko ozemlje¹²⁶, a samostojnega dela, ki bi utemeljevala slovenski ljudski jezik kot jezik primeren za rabo v najrazličnejših jezikovnih položajih, ne bomo našli. Dante je v tem delu izpostavil ogromno razliko med latinskim jezikom, ki se ga posamezniki naučijo skozi izobraževalni proces in različnimi ljudskimi/maternimi jeziki, kot so špansko, francosko, italijansko, in končno izpeljal tezo o italijanski, primerni za pisno rabo, o jeziku, ki v sebi skriva kvalitete najboljšega in najulovitejšega ljudskega jezika. Dantejevi *De vulgario eloquentia* v naslednjih desetletjih sledi vrsta podobnih besedil, ki poudarjajo bogastvo in izrazno moč obravnavanega lastnega jezika in pripisujejo ravno nasprotni lastnosti svojim »jezikovnim rivalom«. Teksti se ukvarjajo z različnimi evropskimi jeziki med drugim z nemško, angleško, švedsko ter češko, razmah pa tovrstno pisanje dohiti v 17. stoletju.¹²⁷ Besedilo ali njegov del, ki bi vsaj na podoben naš in vzpostavljalo slovenski jezik kot primeren in izrazno dovolj bogat za pisno rabo, bomo zaman iskali vse do leta 1770, ko avstrijski Marko Pohlin v uvodu v svojo *Kranjsko kroniko* zavzdihne:

Kolkerkratkol sem jest kakergnega kranjskega pisarja bukve, katire niso ble kranjsku pisane, v roke dobil, sem uselej milu zdihnel rekoč: zakaj nek ne po kranjsku? Ste si le

¹²⁴ Burke 2004, str. 65–69.

¹²⁵ Peti-Stantič 2008, str. 109.

¹²⁶ Lepi idr. 1979, str. 262–265.

¹²⁷ Burke 2004, str. 65–69.

vi Kranjci cel toku zlo med sabo nevočljivi, de dela svoje glave inu ul'enuste rajgi Nemcam inu Latincam, katirem se takeh bukuv na manka, ked svojem zamlakom, katiri gasti drugega jezika koker krajnskega na zastopjejo, pervočete?¹²⁸

Iz odstavka sicer veje Pohlinovo razol'aranje nad neuporabo kranjskega jezika, ni pa sledu o kakrgni koli manjvrednosti slovenskega jezika ali njegovi neprimernosti za pisanje. Vzrok za rabo tujih jezikov nemčj'ine in latinčj'ine namesto domač'e kranjčj'ine Pohlin pripige celo tako banalnemu in slovensko tradicionalnemu l'ustvu, kot je nevočlj'ljivost. Stavek najbrh zgolj odslikava trenutno Pohlinovo razpoloženje; da je vzrok za nepisanje v slovenskem jeziku g'irgi kot le pripravljenost oziroma nepripravljenost zapisovalcev na distribucijo misli v kodu, ki ga razumejo tudi njihovi »zamlaki«, se je moral Marko Pohlin nadvse dobro zavedati, in l'utiti, kam njegova kranjčj'ina v primerjavi z nemčj'ino in latinčj'ino spada.

5.3 Problem skupnosti in identitete

Izraz jezikovna skupnost, ki je eden izmed ključ'nih za raziskovanje in opisovanje sociolingvistič'nih pojavov v druhi, je na videz lahko definirati, vendar sta njegova vsebina pa tudi označ'enec vel'plastna. Peter Burke poudarja spolzkost in hkrati neobhodnost označ'evalca *skupnost* (pa tudi podobnih, kot sta kultura in identiteta), saj ga je mogoč'e rabiti na primeru najrazlič'nejš'ih skupin, katerih meje so praviloma nejasno določ'ene. Pri preuč'evanju jezikovnih odnosov je nepogrečlj'iv izraz *jezikovna skupnost*, ki pomeni skupino, ki govori in razume določ'en jezik ali njegovo različ'ico (nareč'je, hargon è) in lahko zajema poljubno g'tevilo posameznikov. Pomen izraza *skupnost* implicira homogenost, zamejenosti in zavest opisovane skupine, za katero se običajno izkače, da je nač'tete lastnosti ne opisujejo popolnoma ali pa jih enostavno ni moč najti. Ko označ'imo pripadnike skupine po jezikovnem kriteriju za *skupnost*, predpostavimo, da so omejeni od druge take *skupnosti*. Tu je zopet potrebna previdnost; ne gre za ostro loč'eni skupini, ampak za skupini, ki na mejnih področ'jih tvorita območ'je bodisi bilingvizma bodisi jezikovnega interferiranja. Tako je recimo tehko razloč'evati med slovensko in kajkavsko skupnostjo pred formiranjem standardnega jezika, ki je s svojim vplivom na govorno podobo hrvač'kih nareč'ij dokonl'no jezikovno povezal Hrvate s Srbi. Loč'nica med enimi in drugimi vsaj pri prebivalcih ob drh'avni meji ge danes ni ostro zarisana in se je pod vplivom kulturno-politič'nih dejavnikov v l'asu spreminjala. Izraz skupnost je zato treba rabiti kot pojem, ki sicer nakazuje kolektivno vzajemnost in zavest o identiteti, previdnost pa je potrebna pri definiranju absolutnosti omenjenih pojmov. Z izrazi,

¹²⁸ Povzeto po Koruza 1975/76, str. 19.

kot so »mi« ali »nač« sporočevalec izkaže določen obliček solidarnost z drugimi in obliček pripadnosti skupini, ki ju raba posameznega jezikovnega izraza krepi, ohranja ali celo pomaga ustvariti. Podobno kot deluje zgolj uporaba jezika, funkcionira tudi še v renesansi izkazana tekmovalnost med ljudskimi jeziki.

Ko govorimo o jezikovni skupnosti, lahko na enak način kot o nacionalni, tudi o jezikovni govorimo o *zamišljeni skupnosti*, in se pri tem naslanjamo na Benedicta Andersena.¹²⁹ *Zamišljena skupnost* je pravzaprav izmislek, kot pove še ime, je tisto, kar so si ljudje, pa naj gre za pripadnike skupine ali ne, zamislili, da je.¹³⁰ Za razliko od skupnosti ima jasno določene/zamišljene meje in kljub svoji zamišljenosti povsem dejanski, a nepredvidljiv učinek. Poskusi uveljavljanja jezika ali njegove različice imajo v vsakem primeru take ali drugačne posledice, ne glede na to, kaj so načrtovalci jezikovne politike hoteli doseči, zato je pri preučevanju vloge jezika nujno upoštevati ne le jezik kot izraz ali odsev oblička povezanosti skupine, ampak tudi jezik kot sredstvo, s katerim je mogoče skupnosti ustvarjati oziroma razdirati.¹³¹

Posameznik po navadi pripada več različnim skupnostim (verska, nacionalna ...), in v okvirih jezikovne pripadnosti več različnim jezikovnim skupnostim, kar pomeni, da lahko govorec z govornim položajem menja tudi identiteto.¹³² Pripadnosti protestanti in kasneje tudi Valvasor ne izražajo zgolj z jezikom ali kar s poimenovanjem skupine, h kateri se priključujejo, ampak tudi z denotati, kot so mi, naš ipd.

Ob tem ni odveč opazka, da je jezikovno identiteto v zgodnjem novem veku anahronistično enačiti z nacionalno identiteto, kot jo poznamo danes, ni pa mogoče trditi, da se skupnost, ki jo povezuje jezik ni formirala in s tem ustvarila temelj tega, kar danes imenujemo slovenski, nemški ali kateri koli drug narod. Značilen je primer protestanta Primoža Trubarja, ki kot prvi uporabi poimenovanje Slovenci za ljudi, ki bolj ali manj poseljujejo današnje slovensko ozemlje. V predgovoru v *Ta prvi del tigar noviga testamenta* iz leta 1557 slovensko govoreče prebivalstvo, ki naj bi razumelo njegov prevod, navaja takole:

¹²⁹ Burke 2004, str. 5ñ6.

¹³⁰ Anderson 2007, str. 22.

¹³¹ Burke 2004, str. 6.

¹³² Prav tam, str. 6.

Pri prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnjeġtajerec, Koroġec, Kraġevac, Istran, Dolenjec ali Bezjak.¹³³

Hkrati v istem predgovoru zatrdi: »Razen tega ne znam hrvatski brati ne pisati.«¹³⁴ Izjava se nanaġa na glagolico, o razumevanju hrvaġkega jezika pa pravi, da ga Kranjci in Slovenci »razumemo za silo«¹³⁵. V ta kontekst spadata tudi fevdni prisegi iz 1637 v slovenskem in hrvaġkem jeziku¹³⁶, ki sta si jezikovno sicer moġno podobni, a kaġeta na to, da sta na mejnem ozemlju dveh slovanskih entitet oblikovani dve loġeni jezikovni skupnosti.

Ko leta 1562 v posvetilu kralju Maksimiljanu v *Glagolskem prvem delu novoga testamenta* opisuje navade ljudstva slovenski deġel, zaobjame sledeġe pokrajine:

Preprosto ljudstvo slovenskih deġel, namreġ Slovenci v marki, ki prebivajo okoli Metlike in Novega mesta, Krgkega in tam okrog [ġ]. Tisti, ki prebivajo na Krasu, v grofiji goriġki in istrski [ġ]. Prebivalci Kranjske, Spodnje ġtajerske in Koroġke [ġ].¹³⁷

Podobnih primerov je v Trubarjevem delu ogromno, vġasih je kakġna deġela izpuġġena, v glavnem pa ostajajo jedra takih naġtevanj Kranjska, Spodnja ġtajerska in Koroġka. S takimi opisi se najprej kaġe moġno izraġena deġelna zavest in, kadar gre za pisanje, namenjenemu nemġkemu bralcu, tudi pojasnjevanje, kdo vse spada pod ljudstvo, ki je ciljna publika protestantskega ustvarjanja. Znaġilna je Trubarjeva dvojna formula »Krajncom inu Slovenom« ali »Kranjci inu Slovenci«, v kateri so Kranjci kot prebivalci najbolj slovenske deġele, izpostavljeni. Najbrġ gre v tovrstnem nagovoru iskati odsev Trubarjeve lastne identitetne sheme. Kot Kranjec je Trubar v nagovorih izpostavil svoje sodeġelane.

Za zgodnji novi vek je znaġilno menjavanje kodov, s ġimer govorec oziroma pisec izkaġe eno izmed svojih identitet. Z drugimi besedami, jezik, ki ga oseba v doloġeni situaciji uporabi, ne razkrije (nujno) katere koli njene identitete, tudi ne nacionalne. Tako na primer slovenski protestantski pisci pri pisnem izraġanju uporabljajo latinġġino, nemġġino in slovenġġino, izkljuġno glede na naslovnika. Latinski jezik Bohoriġeve slovnice je namenjena izobraġencem in ozkemu krogu akademske elite, ki jih je zanimala slovenġġina. Nemġġina cilja na najġirġi

¹³³ Rupel 1966, str. 80.

¹³⁴ Prav tam, str. 75.

¹³⁵ Prav tam, str. 72.

¹³⁶ StLA, I. Ö. Regierung Juramentbuech, Hs II/6.

¹³⁷ Rupel 1966, str. 124.

krog naslovnikov, zlasti na tiste, ki so na kakršen koli način odločali o izidu knjig, in se v delih rabi v uvodih, sicer pa v pisni korespondenci. Naslovniki slovenskih tekstov so v veliki tisti, ki nemščine in latinščine niso znali. V nekaj uvodih v slovenska dela je slovenščina rabljena tudi kot jezik, v katerem je lahko pisec nekoliko bolj sproščeno izrazil mnenje, saj ga nemški bralci, za katere je napisan nemški uvod, niso razumeli.¹³⁸ V pisemski korespondenci se rabi skoraj izključno nemščina z nekaj slovenskimi izjemami, ki se pojavijo v 17. stoletju.

Posebno pozornost zbuja drobec iz Trubarjevega *Katehismusa z dvejma izlagama* iz leta 1575 z naslovom *Zakaj Gospud Bug tudi to hudo gospođino daje inu stavi*. Trubar v njem ovrednoti tiransko gosposko. Načeva jih tako: »[ě] vogrska, krovaska, slovenska inu družih dehel gospođina [ě]«¹³⁹. Med Trubarjeve Slovence očitno spada tudi viški sloj, kot je potrjeno že na enem mestu, in sicer v delu *Ta celi novi testament*, izdanem leta 1582, v posvetilu Ludviku Württembergkemu, kjer piše o »Slovenci[h] visokega in nizkega stanu«¹⁴⁰.

Pri prebivalcih približno današnjega slovenskega ozemlja gre za skupnost, ki se do določene mere zaveda svojih meja vsaj na ravni medsebojnega razumevanja, medtem ko nekateri izobraženci celo navajajo, katere skupine ljudi spadajo v njihov jezikovni okvir. Skupnost, ki jo do določene mere zamejuje slovenski jezik torej obstaja, Trubar se zaveda, za koga piše in kdo ga ne bo razumel. Kdo so torej tisti, za katere piše Trubar, torej »Slovenci«, ki se v 16. stoletju pač drugače imenujejo, potemtakem ni pretežno ugotoviti.

Drug pisec, ki sicer v smislu svojega znamenitega dela podrobno opisuje prebivalstvo Kranjske, je Janez Vajkard Valvasor. V *Slavi vojvodine Kranjske* prebivalstvo na podlagi jezika, noče in obilježev razdeli na prave Kranjce in druge (Vlahe, Dalmatince idr.). Takole pravi o prebivalcih in njihovih jezikih na ozemlju, ki ga označi za »tretj[o] petin[o] ali Srednj[o] Kranjsk[o]«¹⁴¹:

Stanovalci te dehele, Srednje Kranjske, so prav različni in se tako v jeziku in noči kakor tudi sicer [ě] prav nič ne skladajo. Prebivalci okrog Kočevja, Poljan in krajev tam okrog (to je cela grofija), imenovani Kočevci [ě] imajo ljudno nemško in skoraj frankovsko govorico [ě] Vlasi imajo spet posebno nočo in jezik [ě] Hrvatje, ki stanujejo pri Metliki, Pobrežju, Vinici [ě] se spet nosijo na poseben način, namreč

¹³⁸ Ahačič 2007, str. 39.

¹³⁹ Rupel 1966, str. 245.

¹⁴⁰ Rupel 1966, str. 277.

¹⁴¹ Valvasor 1994, str. 37.

kakor pravi Hrvatje; tudi njih jezik je pravilno hrvaški. [ě] L'etrta vrsta prebivalcev so pravi Kranjci, so po obla'ilu in govoru enaki Dolenjcem.¹⁴²

Na podlagi te delitve in podrobnih opisov tako enih kot drugih lahko sklepamo, da je ločeval razli'ne skupine prebivalstva, ki so bivale v de'heli. Kot osrednji element, okrog katerega se ustvarjajo in prepletajo odnosi, ki te'hijo k razločevanju ali poenotenju, in na podlagi katerega vrednoti jezike, obil'aje in navade Kranjcev, postavi osrednji »kranjski« prostor s »kranjskim« jezikom.¹⁴³

Poglavitni problem rečevanja identitetnega vpražanja v zgodnjem novem veku je v identitetnih shemah, ki so zakoreninjene v sodobnem raziskovalcu in ki naj bi jih pri opisovanju potisnil l'im bolj na stran, s l'imer bi prepreč'il pripisovanje sebi lastne sodobne identitete tem, ki jih prouč'uje. Ali z drugimi besedami, obvarovati se je treba skušnjave, da bi pripisovali določena mišljenja in koncepte ljudem, ki zanje že zdaleč nimajo niti ustreznega pojmovnega aparata. Te'hava til'i seveda v tem, da se lahko pri preučevanju določ'enih shem, ki so po navadi že precej neoprijemljive, zanesemo dobesedno zgolj na to, kar piše, in se potrudimo, da tistemu, kar piše, ne navesimo vsebine iz naše sedanjosti. Ko govorimo torej o Slovencih, Hrvatih ali o katerem koli drugem »narodu« v zgodnjenovoveški dobi, je jasno, da to ni skupina ljudi, ki je zavestno med sabo tesno povezana, in že zdaleč to ni skupina ljudi, v kateri bi imela večina jasno predstavo o tem, kdo so drugi l'ani te skupine. Nedvomno pa drži, da so imeli izobraženi posamezniki iz dobe protestantizma pregled nad tem, kdo bo slovensko pisana dela razumel. Le torej označimo neko skupino ljudi v zgodnjem novem veku za jezikovno skupnost, se moramo zavedati, da ni nujno, da se je ta skupina videla kot jezikovno skupnost in sploh kot skupnost. Spet je povsem nerealno posploševati védenje posameznika na védenje cele skupine; lahko pa seveda sklepamo, da l'e je imel določen uvid v jezikovno situacijo na Slovenskem na primer Trubar, ga je imel poleg njega br'hkone že kdo. Napačna je namreč tudi trditev, da ljudje dlje od svojega nosu niso videli. Protestantizem, množica kmeč'kih uporov, organiziranih na območ'ju, g'irgem od vasi ali celo de'hle, in kmeč'ka trgovina so vendarle pripomogli k temu, da so ljudje spoznali meje njihovega jezika, ne glede na to, kako ostro so se rezale v njihov svet.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Peti-Stantič 2008, str. 363–364.

5.4 Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje

Raba izraza jezikovna politika za jezikovno-politično dogajanje v zgodnjem novem veku se zdi anahronistična, vsaj če gledamo na jezik kot na pojav, ki lahko postane oziroma je sredstvo politične moči. Slika postane drugačna, če privzamemo, da je katera koli ljudska skupnost v osnovi odvisna od jezika in da ta bistveno pripomore k njenemu oblikovanju. Vsak posameznik je kot otrok socializiran v določenem jeziku. S tem, ko odrasli učijo govorjenja otroke in popravljajo njegove leksikalne in gramatične napake, ohranjajo medsebojno razumevanje članov jezikovne skupine. Takšno vedenje se pojavlja v vseh družbah in ga lahko imamo za obliko jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja, ki poteka na nezavedni ravni.¹⁴⁴

Vendar ne moremo mimo vprašanja povezanosti politike oziroma vzvodov moči s stopnjo in načinom uporabe izbranega jezika. Pojavi takih povezav lahko sledimo v začetek zgodnjega novega veka, pojavljanje povezav pa je močno povezano z vzponom ljudskih jezikov in njihovo standardizacijo. Raba ljudskega jezika je bila še v tridesetih letih 16. stoletja z odloki obravnavana v Franciji in Veliki Britaniji. Francozi so za jezik uprave in sodstva določili jezik kralja in s tem odstranili latinščino, Angleži pa so Valižanom kot pogoj za pridobitev javne službe naložili znanje angleškega jezika. V političnem okviru slovenskih dežel nam zgodovina ponuja vsaj dva dogodka, ki v 16. stoletju nakazujeta smer razvoja ljudskih jezikov. Prvi je še omenjeni dekret Ferdinanda iz leta 1555 o prepovedi uporabe latinskega jezika v uradnih zadevah, kjer naj ga nadomesti nemščina, in drugi, ki je umeščen v osrčje naših dežel, na Kranjsko, kjer se deželni stanovi leta 1527 uprejo, ko jim je za namestnika deželnega glavarja postavljen nekdo, ki ne zna slovensko.¹⁴⁵ Tendencia po oblikovanju jezikovne podobe političnega ozemlja se torej kaže, a ji veljega vpliva zaradi dokaj decentraliziranih oblik oblasti še ne moremo pripisati. V vseh svojih značilnostih je jezikovna politika prisotna že v drugi polovici 19. stoletja, ko se pojavijo nacionalni koncepti, v katerih imata enoten jezik in kultura na zaokroženem ozemlju tvorno vlogo pri oblikovanju nacionalne skupnosti, v kateri se en narod oblikuje z enim jezikom.

Če je raba termina jezikovna politika za čas od 16. do 18. stoletja vendarle omejena, pa lahko poskusom jezikovnega načrtovanja brez težav sledimo v protestantsko dobo. Potekalo je po najbolj obilnejšem modelu od zgoraj navzdol, saj jezikovne načrtovalce najdemo zlasti med izobraženci, ki za svojo dejavnost poskušajo najti podporo pri cerkveni in politični eliti.

¹⁴⁴ Wright 2006, str. 164.

¹⁴⁵ Gih, Simoniti, Vodopivec 2008, str. 106.

Obilajno jezikovno naŕtovanje delimo na tri dele, od katerih sta prva dokaj dobro zastopana, tretji pa ostaja na le na ravni osnutka. Gre za naŕtovanje statusa, naŕtovanje korpusa in naŕtovanje usvajanja jezika. Naŕtovanje statusa je projekt implementacije novega jezika ali utrditev ňe obstojeŕega jezika v razliŕnih funkcijskih zvrsteh in podroŕljih uporabe. Naŕtovanje korpusa je tesno povezano s standardizacijo in kodifikacijo jezika, ki bo prevzel vlogo knjiŕnega jezika, ŕe posebej v primeru, kot je slovenŕina, kjer je ŕlo za preoblikovanje veŕ govornih in zapisanih variant v enoten pisni jezik. Ko sta vzpostavljena status in korpus jezika, nastopi tretja vrsta jezikovnega naŕtovanja, pri kateri gre za naŕt usvajanja oziroma ulenja jezika v skupnost skozi izobraŕevalni sistem.¹⁴⁶

5.4.1 Proces standardizacije in kodifikacije

Proces standardizacije slovenskega jezika (tudi drugih juŕnoslovanskih jezikov) je potekal v okolju, kjer je veŕina govorcev govorila slovensko, vendar ti niso bili pripadniki slojev, ki bi s svojo druŕbeno moŕjo lahko nanj bistveno vplivali. Pri njegovem preulivanju je zato treba upoŕtevati razliŕne kulturno-civilizacijske dejavnike, umestiti doloŕeno jezikovno skupnost v razmerje z drugimi in pojasniti, v kakŕnih zgodovinskih okoliŕlinah se je proces standardizacije slovenŕine odvijal.

Zaŕetnik zavestne standardizacije slovenskega jezika je bil Primoŕ Trubar. Jezik, ki ga je uporabljal za zapis, je bil odmaknjen od njegovega domaŕega nareŕja. Kaŕe, da je Trubar izbiral in rabil jezikovne prvine premiŕljeno, pogojeno z vsebino in nameni sporolanja. Utemeljeno je mogoŕe sklepati, da se je pri oblikovanju knjiŕnega jezika naslonil na kranjski deŕelni jezik in se hkrati navezal na starejŕo obredno tradicijo. Svoj pisni jezik je namenoma ohranil blizu govorjeni predlogi, ki jo je lahko razumelo kar najveŕ ljudi. Kritik Trubarjevega pravopisa in leksikalnih ter skladenjskih germanizmov je bil Sebastijan Krelj. Ta je fonoloŕko uredil pravopis in nemŕke izraze nadomestil z nareŕnimi ali novoknjiŕnimi ustreznici.¹⁴⁷

Temeljno knjiŕevno delo z velikim vplivom na poznejŕa in sodobna pisna ustvarjanja, je bilo Dalmatinov prevod Biblije. Bibliji je kot redki protestantski knjigi uspelo preŕiveti protireformacijo in tako postati uzakonitev srediŕnega tipa slovenskega jezika.¹⁴⁸ Z nalogo, da za izdajo pripravijo ŕe prevedeno slovensko Sveto Pismo, se je septembra in oktobra leta 1581 v Ljubljani zbralo precejŕnje ŕtevilo protestantskih pridigarjev (Dalmatin, F. Trubar, Spindler Schweiger, Tulŕak ŕ), med katerimi nekateri niti niso znali slovensko. V druŕbi, ki

¹⁴⁶ Wright 2006, str. 164ŕ167.

¹⁴⁷ Orohen 1996, str. 117ŕ118.

¹⁴⁸ Prav tam, str. 119.

se je nazadnje dogovorila za Kreljev l'rkopis in pisavo, je sedel tudi laik Adam Bohorič.¹⁴⁹ Glede na Trubarjev in Kreljev jezik je Dalmatin uvedel nekaj pravopisnih izboljšav in zamenjal številne popačenke.¹⁵⁰ Ta prevod je vplival na pisce besedil že naslednjih dvesto let; Jurij Japelj, ki je Biblijo prevajal konec 18. stoletja, je ob nastajajočih jezikovnih priročnikih kritično uporabljal tudi Dalmatinov tekst.¹⁵¹

Prvo slovnično kodifikacijo slovenskega jezika je ustvaril Adam Bohorič. V evropskem okviru je bila ta slovnica, ki je sledila sodobnim merilom, deveta po vrsti. Megiserjeva mala slovnica, ki je izšla leta 1592, pa slovenski jezik uvršča med prve, ki so bili v Evropi obravnavani v veljezični slovnici. Obe slovnici sta vplivali na slovar Alasie da Sommaripe iz leta 1607 in na jezikoslovna dela že v 18. stoletju. Izdaja slovnice v obdobju protestantizma ni imela namena kodifikacije, ampak je prej vzpostavljala prestiž slovenskega jezika. Kozma Ahačič trdi, da so normo postavljali pisci s svojimi besedili, v katerih so zapisovali prej dogovorjeno oziroma uteljeno stanje.¹⁵²

V protireformacijski dobi so temeljni jezikoslovni priročniki za tiste, ki so se hoteli na tak ali drugačen način lotiti pisanja, katoliški lekcionarji. Ti so ohranjali izročilo Tomaža Hrena in Janeza L'andka, ki sta zgled našla v protestantskem pisanju, saj je L'andek prevzel besedilo Dalmatinove Biblije, oba pa sta besedilo nekoliko jezikovno in vsebinsko popravila. Sčasoma se je razlika med besedili, ki so se jezikovno in slovnično največkrat nanašala druga na drugo (mlajša dela se zgledujejo po starejših), in govori večala, kar je vodilo v oblikovanje več pokrajinskih različic slovenskega knjižnega jezika.

V letu 1672 je Janez Ludvik Schönleben postavil načelo, po katerem naj jezik v zapisovanju ohranja tradicijo, pri izgovoru pa naj se poskuša približati sodobnemu govorjenemu jeziku.¹⁵³ Načelo je odražalo več kot dvestoletno pisno tradicijo avtorjev, ki so režitve iskali predvsem znotraj lastne produkcije. Po tem Schönlebnovem načelu so se v svojih teoretskih delih zgledovali Janez Svetokriški, o'č Hipolit, Franc Mihael Paglovec in Jernej Basar. V delih iz 18. stoletja se pojavi nov pogled na standardno(e) različico(e) slovenskega jezika; to je jezik, ki se ga je treba naučiti in jezik, ki naj se ga ne glede na socialni položaj posameznika nauči čim večje število prebivalstva. Ta težnja je izražena v prvi slovenski znanstveni slovnici *Kraynski gramatiki*, pisani v nemščini, ki jo je v letu 1768 izdal bosonogi avguštinec Marko

¹⁴⁹ Rupel 1966, str. 32.

¹⁵⁰ Orožen 1996, str. 119.

¹⁵¹ Orožen 1996, str. 252.

¹⁵² Ahačič 2009, str. 11.

¹⁵³ Pogorelec 1994, str. 559.

Pohlin. Po zaslugi Ħige PopoviĦa je slovnica postala prvo delo, ki je zares preseglo deĦelne meje, Ħeprav je bila prvotno namenjena prebivalcem Kranjske. Pravi skok preko deĦelnih meja pa je s svojimi deli storil jezuit OĦbalt Gutsman, ki je zagovarjal kulturno enotnost Slovencev, politiĦno razdeljenih na deĦele. Njegova slovnica, ki je izĦĦa leta 1777 v Celovcu, je bila petkrat ponatisnjena.¹⁵⁴

Avtorji svoja normativna dela s konca 18. stoletja navadno opremijo s predgovori, v katerih pojasnjujejo namen svojega pisanja in vrednotijo stanje jezika. Marko Pohlin v predgovoru v *Tu malu besedishe treh jesikov* (1792) pravi, da Ħeli s slovarjem najprej razjasniti pomen nekaterih besed in doseĦi, da se bo kranjski jezik veĦ govoril. Na oĦitke, da so besede preveĦ hrvaĦke, koroĦke ali bezjaĦke, odgovarja, naj tisti, ki mu oĦitajo, sami predlagajo boljĦe izraze. Slovar imenuje orakelj, na katerega se govorci jezika lahko obrnejo, kadar besed ne razumejo, in poudari, da imajo take slovarje Latinci in Nemci, zato je prav, da obstajajo tudi priroĦniki v kranjskem jeziku. Stanje druge polovice 18. stoletja je bilo Ħe tako, da je Pohlin nasprotnike, ki so imeli Ħez njegovo delo sicer veliko povedati, malo pa naredili sami, poimenoval *mnogoglavne Hydre*.¹⁵⁵ Pisce kodifikacijskih in normativnih del je jezilo nezanimanje odloĦujoĦega sloja prebivalstva za slovenski jezik, ki izhaja iz prepriĦanja, da je raba nemĦĦine kot viĦjega jezika v diglosijski situaciji, ki je Ħe vedno znaĦilna za slovensko ozemlje, popolnoma dovolj. Vsekakor iz Pohlinovega predgovora lahko zaznamo nestrpnost med zapisovalci priroĦnikov slovenskega jezika in se pouĦimo o vsaj nezainteresiranosti veĦine za kodifikacijo, ki pa pravzaprav odraĦa duha Ħasa; centralizacija avstrijske monarhije je tudi v jezikovnem pogledu okrepila poloĦaj nemĦkega jezika v primerjavi slovenĦĦino. Ali bolje reĦeno: veĦini se je preboj slovenĦĦine iz nizkega v viĦji jezika zdel nemogoĦ oziroma nepotreben. Podobne misli kot Pohlin deli z bralcem v nemĦkem predgovoru k *Deutsch-Windisches Wörterbuch* (1789) Gutsman.

Oba, Pohlin in Gutsman, izpostavljata morebitno teĦavo, s katero se lahko sooĦi bralec, in sicer, da doloĦene besede ne bo poznal in zaradi tega trdil, da sploh ni slovenska (dies Wort ist mir nicht bekannt; ist also nicht windisch¹⁵⁶). Pohlin ga poĦlje iskat drugo, boljĦo besedo, Gutsman pa predstavi svoj ĦirĦi slovenski in morda tudi slovanski pogled na vnaĦanje novih besed. Izpostavi prevzete nemĦke besede, ki naj se zamenjujejo z ustreznimi slovenskimi ali slovanskimi. Pri normiranju so konec stoletja pisci upoĦtevali ĦirĦe govorno okolje in se

¹⁵⁴ Luthar idr. 2008, str. 244.

¹⁵⁵ Pohlin 1792, str. 5.

¹⁵⁶ Gutsman 1789, Predgovor.

zavedali različnega izvora besedja. Zavest o jeziku pa je tista, ki ne nazadnje vodi v selekcijo besedišč, torej v kodifikacijo in ustvarjanje jezikovne norme.

Omeniti velja, da je bil v obravnavanem obdobju del slovensko govorečega prebivalstva ločen od veljine z državno mejo in da do njih osrednjeslovenska normativna besedila niso segla.¹⁵⁷ Zato se je pri Prekmurcih razvila posebna knjižna različica, ki svojih normativnih priročnikov ni imela, dela Čtevana Küzmiča in drugih piscev pa kažejo na pojav nadnarečne variante, nastale na podlagi prekmurskih govorov.

5.4.2 Šolstvo

V procesu standardizacije je za skoraj celotno obdobje zgodnjega novega veka značilna odsotnost šolstva v slovenskem jeziku. Pred terezijanskimi reformami je šolo, v kateri je bilo slovenščine bolj malo ali nič, obiskovalo med 0,1 in 0,4 odstotka otrok med šestim in trinajstim letom.¹⁵⁸

Protestantje so se zavedali pomena šole kot odličnega sredstva širjenja veroizpovedi, posebej če bi šlo za šole, v katerih se učenci učijo v njim razumljivem jeziku. Trubarju je uspelo doseči ustanovitev stanovske šole, ki bi šolajočo se mladino skozi slovenščino in nemščino pripeljala do znanja latinščine. V ta namen je spisal *Abecedarium*, litanke iz leta 1550, *Abecedar*, priročnik za učenje branja iz leta 1555, in *Abecedarium ali tablice*, protestantsko pesmarico. Knjigo, ki je v tej situaciji služila kot učbenik, je napisal Sebastjan Krelj. Gre za *Otroško biblijo*, ki je bila od leta 1568 obvezen učbenik v protestantski stanovski šoli. Adam Bohorič je okrog leta 1580 v izobraževalni namen napisal manj znano delo *Ljubljansko zalpčnico v treh jezikih*, ki vsebuje slovensko-nemško-latinski slovar. Dela, namenjena pouku, so v določeni meri kodificirala slovenski jezik, ki so ga morali učenci vsaj delno obvladati, kar bi v ugodnejših okoliščinah pomenilo širjenje enotne jezikovne norme in poglobilo jezikovno zavest.

Protestantski odnos do šol in šolanja je Trubar opisal v *Cerkovni ordningi* (1564), v kateri zapiše, da bi morala skrb za šolstvo prevzeti posvetna oblast, kar se, kot bomo videli, ni zgodilo do druge polovice 18. stoletja. Konec 16. stoletja so protestantske šole zaradi odloka nadvojvode Ferdinanda prenehale z delovanjem, le nekaj se jih je do 18. stoletja obdržalo v Prekmurju. Monopol v šolstvu je pridobila Katoliška cerkev z jezuiti na čelu, ki so od protestantov prevzeli najnujnejše, niso pa sami ustvarjali novih del v slovenskem jeziku.

¹⁵⁷ Luthar 2008, str. 218.

¹⁵⁸ Lepiž idr. 1979, str. 376.

Otroški verouk so izvajali v slovenskem jeziku, kar je leta 1615 vodilo v izdajo Kanizijevega malega katekizma.¹⁵⁹ Deli Mali katekizem in Evangelija inu listovi sta bili natisnjeni v takem številu (2000 in 3000 izvodov), da sta pokrivali cerkvene potrebe po tiskani slovenski knjigi že skoraj nadaljnjih šestdeset let.¹⁶⁰ Jezuiti so kljub prizadevanjem Tomaža Hrena, ki je hotel, da bi ti postali elitni nemški pridigarji, od leta 1615 naprej pridigali v slovenščini, ki jim je zagotavljala polne cerkvene klopi. Odločitev so namreč utemeljevali z dejstvom, da so v nemškem jeziku pridigali bolj kot ne prazni cerkvi.¹⁶¹

Očel Hipolit leta 1711 v neizdanem trojezičnem slovarju med prvimi opozori na posledice pomanjkljive izobrazbe v maternem jeziku in pojasni nerodnost slovenskega jezika, kadar se ta znajde zapisan ali pa ga govorec poskuša uporabiti v jezikovni situaciji, v kateri slovenščine sicer niso rabili:

Da pa (slovenski jezik) v knjigah zgubi svojo popolnost, menim, je pravi vzrok v tem, ker znajo (mladi pridigarji) poleg materinega jezika velj drugih ali vsaj nemškega in se le-tega, kakor je navada v Avstriji, tudi po vsej vojvodini Kranjski največ in skoraj kot edinega naučé v ljudskih šolah, gimnazijah, posvetovalnicah, na sodiščih, pri obravnavah in v pisanju. Le se tedaj nameri, da morajo slovenski govoriti, in le nimajo pri roki domače besede, jo pri tej priliki izberajo iz nemščine, ker jo znajo poleg materinščine, in lesto delajo prav smešne, iz nemščine in slovenščine mešane stavke.¹⁶²

Razmišljanje očeta Hipolita prikaže jezikovno situacijo, v kateri ni šolstva v maternem jeziku, in tudi govorne položaje, za katere slovenščina kot njihova različica v diglosiji slovenskih dežel ni bila primerna. Neprimerna pa je ostajala ravno zaradi odsotnosti izobraževalnih institucij, kjer bi potekalo izobraževanje v slovenskem jeziku.

Sicer je država vpeljavalo šolstva do določene mere zaradi gospodarskih in tudi vojaških razlogov (v procesu šolanja pridobljeno znanje nemščine je nabornikom olajšalo slušenje v vojski) podpirala. Proti so bili predvsem tisti, ki bi morali šolanje financirati, torej gosposka in tudi duhovščina. Ob raziskavah šolskega stanja v drugi polovici 18. stoletja so ugotavljali, da zlasti na podeželju pravih učiteljev sploh ni, poučevali so cerkovniki in organisti, in da je prebivalstvo slovensko govoreče. To je na kratko pomenilo, da ni znano »kako bi se v

¹⁵⁹ Peti-Stantič 2008, str. 249–253.

¹⁶⁰ Luthar idr. 2008, str. 224.

¹⁶¹ Peti-Stantič 2008, str. 255.

¹⁶² Povzeto po Koruza 1975/76, str. 117.

slovenščini poučevalo in bi se tudi menda med našimi kmeti ne dalo poučevati».¹⁶³ Slovenščina se v šolah spet pojavi v poznem 18. stoletju, ko Blaž Kumerdej po protestantih znova izpostavi pomembnost šolanja v maternem jeziku, ki je nato osnova za nadaljnje šolanje in učenje v tujih jezikih. Če primerjamo prej navedeni odstotek šolajočih se otrok s tistim s konca 18. stoletja, je sprememba precej neznatna, saj je konec stoletja šolo obiskovalo približno 2,5 odstotka mladih. Čeprav je šolska reforma potekala od zgoraj in je bila politično močno motivirana, gre glavni razlog za polasno vpeljavo šolstva na Slovensko ozemlje iskati prav v jeziku šolanja. Namen reform je bil namreč tudi s pomočjo jezika utrditi avstrijsko državo kot homogeno entiteto, kar se je na ozemlju s slovensko govorečim prebivalstvom izkazalo za nemogoče.

Uporaba slovenščine v šolah je bila, da bi te dosegle svoj izobraževalni namen, vsaj v začetnih razredih nujna. Tako se je v drugi še v terezijanski dobi vzpostavilo vpražanje slovenskih učbenikov in slovenskega jezika v izobraževalnem procesu. To vpražanje se je potem nujno razširilo že na rabo slovenščine v javnem življenju nasploh, saj je bila zaradi slabega splošnega znanja nemščine (velika večina prebivalstva ostaja enojezična) ta kot uradovni jezik vse širšega administrativnega aparata praktično neuporabna.¹⁶⁴ V času naraščanja germanizacijskega pritiska je Blaž Kumerdej uspešno združil gorečnost terezijanskih reform z naraščajočo slovensko zavestjo in skupaj z Janezom Nepomukom Edlingom pomagal doseči uvedbo tudi slovenščine v šole in prevajal učbenike.¹⁶⁵ Pomen za standardizacijo je šolstvo torej pridobilo že s koncem obravnavanega obdobja, ko se je skromen, a postopoma naraščajoči del prebivalstva, učil slovensko pisati in brati.

5.5 Jezikovni konflikt v zgodnjem novem veku

Soobstoj več jezikov na istem prostoru sicer ne vodi nujno v konflikt med govorcei teh jezikov. Do konflikta navadno pride, ko znanje in raba določenega jezika omogoči govorcem prednost na socialno-ekonomskem ali političnem področju. Če le jezik postane vzvod moči, lahko na kontaktnih območjih pride do konfliktne situacije, ki se izrazi kot družbeni problem.¹⁶⁶ Ugotovitev sociolingvisti Einarja Haugena velja za veliko sodobnih, zlasti večkulturnih družb, v katerih je jezik manjšine navadno zapostavljen, kar prisili govorce družbeno gibkejšega jezika v učenje večinskega jezika. Postavlja se vpražanje, kako lahko njegove izsledke prenesemo na jezikovno situacijo zgodnjega novega veka na Slovenskem. Skozi

¹⁶³ Lepil idr. 1979, str. 378–379.

¹⁶⁴ Prav tam, str. 381.

¹⁶⁵ Luthar idr. 2008, str. 243.

¹⁶⁶ Haugen 1980, str. 151.

sodobno perspektivo se zdi nemŕŕina v zgodnjem novem vsekakor moŕnejŕi in vplivnejŕi jezik in to tudi je, v kakŕni meri pa je zaradi statusa nemŕŕine prihajalo do konflikta s slovenŕŕino, ŕe sploh je in zakaj ne, ŕe ni, pa je precej teŕje doloŕljivo. Predvsem povzroŕa teŕave sama definicija jezikovnega konflikta; ali je jezikovni konflikt zgolj odklonilen odnos do doloŕenega jezika ali je zanj potreben ŕirŕi odpor do jezika, ki ga govori doloŕena skupina prebivalstva (posledil'no verjetno tudi odpor do te skupine).

Kot ŕe omenjeno, v diglosijski zgodnjenovoveŕki druŕbi, kjer je ne samo jezikovno, ampak tudi sicer posamezniku odkazano mesto, ki ga je pridobil z rojstvom, jeziki sobivajo v soŕitu, saj jezik sam po sebi ne omogoŕa posamezniku izstopa iz druŕbenega stanu.¹⁶⁷ V dokaj statil'ni druŕbeni situaciji torej ni potrebe, da bi jezik ljudje rabili kot sredstvo moŕi in skozenj izraŕali svoj socialni poloŕaj, oziroma na kratko, nemŕŕina iz kmeta ni naredila plemiŕa in slovenŕŕina iz plemiŕa ni naredila kmeta. Prav tako se plemstvo na jezikovno podobo podanikov ni prevel' oziralo, ŕe manj jih sililo v ul'enje katerega izmed prestiŕnejŕih jezikov. Njihov status je bil doloŕen s socialnim poloŕajem in ne z jezikom, ki so ga govorili. Medjezikovnega konflikta v obliki druŕbenega konflikta na Slovenskem v zgodnjem novem veku druŕba torej ne pozna. Tudi ni znano, da bi se ohranil vir, nastal na slovenskem ozemlju, v katerem bi avtor tako ali drugaŕe gledal zviŕka na slovenski jezik, kar pa ne pomeni, da sodb, takih in drugaŕnih, o slovenskem jeziku sploh ni bilo. Mladi avstrijski plemiŕ Johan Baptist Schlager, ki je leta 1765 potoval na romanje iz Kremsmünstra v Rim in pri tem preŕkal kraje s slovensko govoreŕim ŕivljem, se je o slovenskem jeziku izrazil takole: »Najbolj zoprni pa je neokusni kranjski jezik, ki se zaŕenja ŕe kmalu izven Celovca pri Koŕentavri.« Skrajnje je bil zadovoljen z dejstvom, da v Ljubljani ŕe govorijo in razumejo nemŕko.¹⁶⁸ Tudi slavni vipavski diplomat ŕiga Herberstein, ki je svojo blesteŕo kariero zaŕel okrog leta 1515, je poroŕal o tem, da so se mu zaradi njegovega znanja slovenŕŕine posmehovali, sam pa jo je cenil, saj mu je olajŕala komunikacijo s slovanskimi narodi, s katerimi je imel opravka na svoji diplomatski poti.¹⁶⁹ Po drugi strani so se ohranili zapisi tujcev, ki kaŕejo izrazito pozitiven odnos do slovenskega jezika. Kozma Ahaŕil' omenja humanista Nikodema Frischlina, ki v pesmi hvali obvladovanje jezikov Jurija Khisla in slovenski jezik opiŕe kot »kranjski grom«.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Burke 1992, str. 1ŕ12.

¹⁶⁸ Bernhard 2009, str. 68.

¹⁶⁹ Luthar idr. 2008 str. 196.

¹⁷⁰ Ahaŕil' 2007 str. 256.

Poleg samega družbeno-zgodovinskega stanja, ki v jeziku *že* ni uspelo videti sredstva politične moči (ob strani pustimo povezovalno vlogo jezika v velikih kmečkih uporih, ki bi najbrž bili precej težje organizirani in praktično neizvedljivi, če se množice kmetov med seboj ne bi razumele), kot se je to zgodilo in dogajalo v 19. stoletju in naprej, je dejavnik, za katerega mislim, da najbolj vpliva na mirno sožitje jezikov, preprosto dejstvo, da govorci slovenščine niso skušali uveljaviti slovenskega jezika kot jezika s prestižnejšo veljavo ali celo izpodriniti nemščine iz javne rabe. Poleg tega je v avstrijskem cesarstvu močno vlogo pisnega (znanstvenega in literarnega jezika) odigrala latinščina in kot taka zavirala vstop ljudskih jezikov na tovrstna področja.¹⁷¹

Konec 18. stoletja, ko se v Evropi oblikujejo nacionalne entitete in poraste produkcija besedil, ki sistematično uveljavljajo slovenščino kot vsestranski jezik, je pri slovenskih piscih zaznati odnos, ki ga najbolje opišejo besede sicer ne ravno najbolj razsvetljenega redovnika Marka Pohlina, ki pa je vendarle znal presenetiti s kakšno radikalno izjavo¹⁷², »zakaj nek ne po kranjsku«. V drugi polovici 18. stoletja se namreč pojavi vrsta inteligentnih in izobraženih ljudi, ki kažejo očitno nezadovoljstvo s stanjem in statusom slovenščine v javnem življenju. Med slovenščino in nemščino skušajo vzpostaviti ravnovesje, ki bi slovenščini dalo enako družbeno veljavo, kot jo je imela nemščina.

Vzpostavljanje jezikovne situacije, ki bi kazala v smer bilingvizma, je del družbe v času povečanega germanizacijskega pritiska¹⁷³ obhvel kot napad, drugi del je ne glede na okoliščine vztrajal pri zapisovanju v nemškem jeziku, spet tretji del pa je poskušal s standardizacijo in ostalimi procesi slovenščino vpeljati v vse družbene sfere, kar je v končni fazi sprožilo jezikovni konflikt in pod vplivom centralizacijskih nemškoavstrijskih teženj oddaljevanje slojev s politično močjo od slovenskega jezika in končno slovenstva¹⁷⁴. Nastanek konflikta, kot vidimo, je bil odvisen tudi od nove družbeno-politične stvarnosti in miselnosti, ki je s centralizacijo države in poskusi poenotenja (tudi jezikovnega) skozi golstvo na slovenskem ozemlju sprožila ravno obraten proces, in vplivala na jezikovno situacijo. Jezikovni konflikt se torej razvija ali kaže v protonacionalni družbi, ki si bo kot razločevalni narodni element izbrala jezik. Vsaj pred začetkom prve polovice 18. stoletja o tovrstnem konfliktu ne moremo govoriti; med govorci različnih jezikov namreč do takrat o tem, kdaj in

¹⁷¹ Koruza 1975/76, str. 113.

¹⁷² Koruza 1975/76, str. 120.

¹⁷³ Luthar idr. 2008, str. 243.

¹⁷⁴ Koruza 1975/76, str. 120.

kje se kateri izmed jezikov rabi do določene mere ostaja konsenz po eni strani in hkrati precejšnja ravnodušnost do jezikovnega vprašanja po drugi strani.

6 Jezik in prestiž

Vsak jezik ima v skupnosti, ki ga uporablja, status in korpus. Medtem ko je korpus od drugih jezikov relativno neodvisen, se status (in prestiž, ki izhaja iz statusa) vzpostavlja zgolj in že v primerjavi in odnosu z drugimi. Oba, status in korpus, se kadar koli lahko spreminjata.¹⁷⁵ Kot primer spremembe statusa jezika lahko navedemo rabo francoščine pri plemstvu v drugi polovici 18. stoletja. Uporaba francoščine, ki je na Kranjskem in Gtajerskem v primerjavi s pol stoletja prej izrazito narasla, se namreč začela kazati kot izrazit socialni in kulturni marker. V nemškem sobesedilu so bile v francoščini zapisane posamezne besede, v njej je bilo napisano posvetilo in celo naslov pisma, kar kaže na to, da je pisec z uporabo francoskega jezika tudi ali predvsem navzven izrahal pripadnost skupini, ki je bila zmožna slediti novim kulturnim in modnim smernicam.¹⁷⁶ Velikrat se namreč dogodi, da v celem pismu ni niti besedice francoskega, medtem ko je pismo poslano, denimo, »à Labac«¹⁷⁷ ali »à Reichenburg«¹⁷⁸. Komu se je pismo s francosko pisanim naslovom pošiljalo, ni igralo pretirane vloge. Naslovnik je lahko gospod baron ali pa gospod upravnik posestva. Raba francoščine je namreč močno sovpadala z naraščajočim političnim in kulturnim vplivom Francije v 18. stoletju. Na padec ali vzpon statusa nekega jezika, kot kaže primer francoščine prve polovice 18. stoletja in morda slovenščine v času ustoličevanja karantanskega kneza, primer, ki ga bomo zgolj uporabili nekoliko kasneje, vpliva torej politični in kulturni ugled govorcev, ki jezik uporabljajo.

Preden se zares lotimo obravnave pojma prestiž v jezikovni situaciji, naj poudarim, da rabo jezika v prestižnih situacijah, razumem nekoliko ohje, kot jo implicira sama besedna zveza. Za ugotavljanje stopnje prestiža slovenščine med ostalimi jeziki je treba namreč preveriti jezikovno rabo tistega sloja, ki uporablja več jezikov. Torej, da lahko jezikovno situacijo zares označimo kot prestižno, mora v njej sodelovati plemič kot pripadnik sloja, ki je nosilec prestiža. Tako za ugotavljanje statusa slovenskega jezika ne pridejo ali pa pridejo v manjši meri v pogovorni rituali, pri katerih so sodelovali nepriviligirani sloji in sami na sebi sicer pomenijo prestižnejšo jezikovno situacijo. S tem ciljам predvsem na različne prisefne obrazce, ki jih je uporabljalo meščanstvo in kmečki sloj, pri katerem socialni status govorcev

¹⁷⁵ Peti-Stanič 2008, str. 50–52.

¹⁷⁶ Guhec 2006, str. 329–331.

¹⁷⁷ Prav tam, str. 328.

¹⁷⁸ StLA, Herrschaft Reichsburg Korrespondenz 18. Jh., K 387 H 1977.

že bolj izrazito pokaže na neprestinost rabe slovenskega jezika, za potrjevanje zvestobe fevdalnemu gospodu.

Prestih določenega jezika vrednotimo po pogostnosti in dopučenosti v situacijah, ki so javne, imajo lahko politično konotacijo in ne nazadnje simbolni pomen. Tovrstni dogodki so izjemno ritualizirani, sestavljeni iz natančno določenih, specifičnih ravnanj, gest, uporabe predmetov in seveda tudi jezika. Zunanja forma rituala je imela (in že vedno ima) za opazovalce in udeležence poseben pomen.¹⁷⁹ Gre za to, da oboji pripoznajo ritualno dogajanje kot performativ, ki simbolično izraženo dejansko uveljavi.

Ritual (obred) je lahko skupinsko ali individualno dejanje, zanj pa je značilno, da kolikor toliko sledi določenim pravilom. Od običajev se obred razlikuje po »posebni naravi svoje domnevne uinkovitosti«¹⁸⁰ in po tem, da lahko nastopa v obliki družbene institucije, saj zahteva določeno kontinuiteto in uinkovitost, ki je vsaj v določeni meri zunaj-empirična, torej taka, da pri njeni uveljavitvi, pa tudi pri sankcioniranju tistih, ki izvrženega v obredu ne bi upoštevali, posreduje višja sila; v obravnavanih primerih je to krščanski bog.¹⁸¹ V to kategorijo lahko uvrstimo vrsto vedenj, ki se pojavljajo skozi celotno zgodovino, od ustoličevanj, najrazličnejših (iz)volitev, priseg ipd.

Da je jezik pri teh dejanjih že kako pomemben, kaže primer ustoličevanja koroških vojvod. Ko Ernest Hleznik leta 1414 zavrne kosežkega starežino z besedami, da njegove govorice ne razume, se izogne ritualiziranemu nadaljevanju ustoličenja, se pravi, prekine kontinuiteto, zato obred izgubi svoj pomen. Eden izmed razlogov za dokončen propad rituala ustoličevanja je zato gotovo tudi neprekrivnost kodov sodelujočih in posledično, tudi ker jih ne razumejo več, padec ugleda jezika kosežov¹⁸² v obeh tistih, ki naj bi prejeli oblast iz njihovih rok.

V predmoderni Evropi sta bila ritualno dogajanje in pismenost tesno povezani. Zapisana besedila so imela v obredju pomembno vlogo, saj so pripomogla k stalnosti posameznih ritualov, ki so krepili oblastne strukture, vzpostavljene že okrog 11. stoletja. Prav tako je zapis pomenil sistematizacijo obredov in jih umestil v področje pravosodja in najrazličnejših sodnih instanc, na katere so se sodobniki zgodnjega novega veka z vso hlevnostjo obračali, kar je

¹⁷⁹ Stollberg-Rilinger 2009, str. 15–16.

¹⁸⁰ Cazeneuve 1986, str. 14.

¹⁸¹ Prav tam 1986, str. 14–17.

¹⁸² Ustoličevanje kot dejanje, ki neodvisno (torej brez posredovanja višjih političnih instanc) potrjuje novega vojvodo, zamira že od leta 1077, ko se uveljavi dednost vojvodskega prestola. Vilfan 1961, str. 109. Tu govorimo o ustoličevanju kot simbolnem dejanju. Status koseža seveda tudi izgublja ugled. Ali je ugled najprej zaradi svoje »kmečkosti« izgubil kosež ali zaradi istega razloga slovenski jezik, ostaja vpražanje.

udeležencem v ritualu zagotavljalo gotovost in priznanje njihovega družbenega položaja in ustrezno sankcioniranje morebitnega vedenja, ki bi došlo iz rituala kržilo.¹⁸³

Do potrebe po popisu in dejanskem popisovanju tovrstnih ceremonij na državni ravni, ki so se vržile v ustaljenem redu, v slovenskem jeziku pride po do sedaj zbranih virih v prvi polovici 17. stoletja, kar približno sovпада z obdobjem izгона protestantov iz Notranjeavstrijskih dežel. Ta je potekal nekje od leta 1598, ko se je prišel izgon predikantov in protestantskih učiteljev, do obdobja med letoma 1628 in 1630, v katerem so morali po ukazu cesarja Ferdinanda II. Notranjo Avstrijo zapustiti ali pa se vrniti nazaj v katolicizem tudi lani plemiškega stanu. Ta ukaz je povzročil izselitev okrog 760 lani plemiških družin iz celotne Notranje Avstrije.¹⁸⁴ Izseljevanje je vodilo do spremembe sestava deželnih stanov, saj je v 16. stoletju dve tretjini lani deželnih stanov na Kranjskem pripadalo drugim družinam kot lani deželnih stanov v 18. stoletju.¹⁸⁵ Sklepamo lahko, da je novo plemstvo, ki se je rekrutiralo iz vrst njihovega plemstva in uradništva, slabše obvladalo nemško, zato je bil prevod pomembnih priselčnih obrazcev, kot je na primer fevdna prisega, s katero so deželani potrjevali svoj družbeni položaj in definirali svoj odnos s cesarjem, nujen. Tej tezi v prid govori tudi skoraj solasno priseljevanje plemstva iz severne Italije¹⁸⁶ in nastanek fevdne prisega v italijanskem jeziku¹⁸⁷.

Da gre sploh pri priseganju, ki se vrži po letu 1665, ko je institucijo fevdne prisega kot naloma nepotrebno ukinil Leopold I.¹⁸⁸, za potrjevanje družbenega položaja in bržkone zgolj za simbolno dejanje deželana, je razvidno že iz tega, da vojaške službe kot temelja fevdnega odnosa¹⁸⁹ prisegi ne omenjata. Vsekakor obstoj priseg kaže na to, da nekateri fevdalci niso znali ali celo želeli priseli v obilajnem nemškem jeziku. Kot ugotavlja J. J. so fevdalci, ki so prisegali v slovenščini morali to storiti osebno, saj nadomestnega obrazca, s katerim so prisegali pooblašenci lastnikov fevdov, v slovenščini ni. Tem so bili potemtakem na voljo le nemški obrazci. Fevdni prisegi je med priseganjem lahko brala oseba, ki slovenskega jezika morda ni obvladala; o tem priajo številna naglasna znamenja v

¹⁸³ Stollberg-Rilinger 2009, str. 54.

¹⁸⁴ Pörtner 2003, str. 141. Po podatkih grajskega emigranta Andreasa Söttingerja se je odselilo celo 836 plemišev. Številko 760 navaja Hainhofer v svojem *Catalogus Exulum*.

¹⁸⁵ Lepil idr. 1979, str. 301–311.

¹⁸⁶ Hvanut 1994, str. 34.

¹⁸⁷ StLA, I. Ö. Regierung Jurementbuech, Hs II/6.

¹⁸⁸ J. J. 1911, str. 44.

¹⁸⁹ Prav tam, str. 36–39.

slovenskem obrazcu¹⁹⁰ in zapisa imena poznejšega vladarja Karla VI. v latinski tohilniški namesto dajalniški obliki ob robu, ki sta nastala kasneje kot samo besedilo priseg.¹⁹¹

Zanimiva je primerjava z nekoliko mlajšim prepisom priseg¹⁹², nastalim po letu 1658. Mlajša prisehna obrazca namreč nista zvesto prepisana, napake oziroma popravki pa se pojavljajo tam, kjer bi jih pričakovali od govorca slovenskega jezika. Poleg tega, da prepisovalec slovenski prisegi nekaj naglasnih znamenj doda in nekaj odstrani, se nekajkrat loti končnih samoglasniških e, ki jih naprej prepíše in nato spremeni oziroma popravi v i. Da gre v obeh primerih za slovensko in ne morda hrvaško (kajkavsko) govorelca zapisovalca je razvidno iz pomanjkanja naglasnih znamenj v hrvaškem obrazcu. Če so ta res postavljena v pomoč morebitnemu jezika nevedčemu bralcu, njihova malograjskost v hrvaški prisegi kaže na to, da tudi pisec ni prav dobro vedel, kam naj jih postavi. Zato je za ta dva obrazca nerodno tudi splošno slovensko poimenovanje slovenski prisegi. Njuni avtorji in uporabniki so namreč med njima razlikovali, čeprav sta si jezikovno zelo blizu.

V starejši in mlajši verziji se ob robu obrazcev pojavijo pripisi imena Karla VI. V obrazcu starejših priseg je ime pripisano v latinskem tohilniku *Carolus*, v mlajših pa slovenskem dajalniku *Carlo*¹⁹³. Oba zapisa sta nastala za časa vlade omenjenega cesarja, se pravi nekje med letoma 1711 in 1740. Iz zapisov imena in zapisa razčlenitve prisehnega obrazca lahko sklepamo o (ne)poznavanju slovenščine na graškem dvoru. Znanje slovenskega jezika je bilo odvisno zgolj od posameznega uradnika, in če pojma ni znal zapisati slovensko je uporabil nemščino ali latinščino. V starejši prisegi je imel popravljavec težave s slovenskim poimenovanjem za Marijo, zato je naziv dopisal v nemščini in dodal še obstoječi izraz za svetnike. Dr. J. J. sklepa, da so jezikovno oviro premostili skupaj s katerim izmed prisehnikov, ki je znal oba jezika, lahko pa se je še med uradnim nagel tak, ki je zapis znal prevesti. Zanimivo je, da so razčlenjevalci prisehne formule nekaj truda namenili stilni obliki slovenskega zapisa. Ko se je ustrezen slovenski prevod nemškega vrivka še nagel, so ga prebrtali in nekoliko preoblikovanega spet zapisali v končni obliki, ki je nagla pot v mlajše obrazce.

¹⁹⁰ V hrvaški varianti sta naglasi znamenji samo dve. Da bi naglasna znamenja v hrvaški varianti kazala na bralčovo neobvladovanje jezika, je zato malo verjetno.

¹⁹¹ J. J. 1911, str.

¹⁹² StLA, I. Ö. Regierung Juramentbuech, Hs II/26.

¹⁹³ Variantna dajalniška končnica -o.

Starejša in mlajša¹⁹⁴ slovenska in hrvaška prisega se glasita takole (z dvojnimi oklepajem ()) so označeni kasnejši pripisi v obrazec, z dvojno poševnico // pa loženi po vrstnem redu nastanka, če je pripisov več):

Windische oder Crabatische Lehens Pflicht¹⁹⁵

Vi boste oblúbili Inu perségli timu naš Suetlostimu, naymozhnéschimu, inu naymogózhnimu
Vi boste oblúbili, Inù perségli timu naš Suétlostimu, naymozhnéschimù, inu naymogózhnimù

Rimschimu Zesáriu, tudi Vogérskimu inu Pémskimu Kralu, Gospódu Gospódu Ferdinandu
Rimschimù Zesáriu, tudi Vogérskimu, inu Bémskimu Kralu, Gospódu Gospódu Leopoldu
((Carlo)),

temu Trétiemu ((Leopold ¹⁹⁶//Carolum)) Erzhérzogu Vu Österréichi Herzogu Vu Burgúndi,
Vu Steiérÿe, Vu Korotánu,

Erzhérzogu Vu Österréichi, Herzogu Vu Burgúndi, Vu Steiérÿe, Vu Korotánu,

Vu Craine, Vu Birtémbergo, knesu Vu Tiróli, inu Vu Gorízi. Náschimu gnadloúistimu
Vu Craini, Vu Birtémbergo, Knesu Vu Tiróli, inu Vu Gorízi, ((Gradisce)) Náschimu
gnadloúistimu

Gospúdu, inu nega Suetlósti Erbam, Suest inu Pochóran bitti, To blagú inu diane katéru Vam,
Gospúdu, inu nega Suetlósti Erbam, Suest inu Pochóran bitti, To blagú inu diaine katéru Vam,

inu Vaschem Erbam bode possódeno od nega Zesárske Suetlústi kúliko krat pride sa
inu Vaschem Erbam bode possodeno od nega Zesárske Suetlústi kuliko krat pride sa

schlushiti, inu spet preiéti. Inu ako ui kaku satáÿeno blagú suédeste, alli spráschate, taistu
schlushiti, inu spet preiéti. Inu ako ui kaku satáÿeno blagú Suedeste, alli spráschate, taistu

negoui Suetluste Iskásate, inu uidetsch sturiti, kaku énimu súestim, inu Pokórnimu
negoui Suetlusti Iskasâti, inu uidetsch sturîti, kaku enimu suestimu, inu Pokórnimu

schluschábniko prute suoiemu Gospudo sturiti se spodobi, inu on letu dopernesti ie douschan.
Schluschabniko prute suoiemu Gospudo sturiti se spodobi, inu on letu dopernesti ie douschan.

¹⁹⁴ Starejša nastala za Ľasa Ferdinanda III., mlajša za Ľasa Leopolda.

¹⁹⁵ Prvi prepis priseg je objavil dr. J. J. (Metod Dolenc) v Ľasopisu za zgodovino in narodopisje (8. letnik, 1911), nato še Metod Dolenc v Pravni zgodovini za slovensko ozemlje (1935).

¹⁹⁶ Naglasno znamenje je v obrazcu zamaknjeno v desno.

Aliter magis Croaticé

Vi bódeste alli hózhete prissezhi, timu nay Suetlostimu nay mogozhnimu I nay mozhneiskimu
Vi bodeste alli hózhete prissezhi, timu nay Suetlostimu nay mogozhnimu I nay mozhneiskimu

Rimskimu Zesarú tudi Vogerskimu, I Pemskimu Kralu, Gospodinu Gospodinu Ferdinandu
((Leopoldu//Carolum))

Rimskimu Zesaru tudi Vogerskimu, I Pemskimu Kralu, Gospodinu Gospodinu Leopoldu
((Carlo))

Erzherzogu Osterreischimu, y Herzogu Burgunskimu, y Staýerskimu, y Korotanskimu, y
Erzherzogu Österreischimu, y Herzogu Burgunskimu, y Stayerskemu, y Korotanskemu, y

Cranskemu, nashim premilouístimu Gospodinu, y nich Zesarskhi Suetlosti porodnim alli
Kranskemu, nashim premilouistimu Gospodinu, y nich Zesarskhi Suetlosti porodnim alli

Firstnim Erbam, da hochiete suest ý pokoran bitti, Letu blago y dianie, kateru se sadai uam ý
Firstnim Erbam, da hochiete suest ý Pokoran bitti, Letu blago y Dianie, kateru se sadai uam ý

uaschim porodnim otrokom possodi, alli na possod isrozhi, skus nich Zesarsko suetlust, tuliku
uaschim Porodnim otrokom possodi, alli na possod isrozhi, skus nich Zesarsko Suetlust,
tuliku

kuliku crat pride al se prigodi sa schlusshit, ý supet priyeti, ý akhu ui kadai khateru sataýenu
kuliku crat pride al se prigodi sa schlusshit, ý supet priyeti, ý akhu ui kadai khateru sataýenu

blagu sueste, ali ispraschete, tuistu nich Suetlosti iskasat y napouedat, kaku animu Suestimu y
blagu sueste, ali ispraschâte, tuistu nich Suetlosti iskasat y napeuedat, kaku animu Suestimu ý

Pokornimu slugam se spodobi, y use tuistu dopernesti, kar iedan suest poddan pruti Suoimu
Pokornimu Slugam se spodobi, y use tuistu dopernesti, kar iedan suest poddan pruti Suoimu

Gospodinu dolschan y oblubil sturiti, po daschelski nauadi y praudi onoga isrozeinia, ali
Gospodinu ie dolschan y oblubil sturiti, po daschelski nauadi y praudi onoga isrozeinia, ali

possedeniga blaga prauizi.

possedeniga blaga prauizi.

Nach zu sprechen

Kako meni ie sadai naprei brano/steno, y sapouedano, tako hozhiu sturiti y vuse dopernesti,
Kako meni ie sadai naprei brano, y sapouedano, tako hozhim sturiti y vuse dopernesti.

tako meni Bog pomosi, y negoui Suetzi. ((Diua Maria, ta Sueta Mate Bosija, y negoui Suetzi//die gebenedeite Mutter Gottes Maria y negoui Suetzi//Sueta diua Maria Mate bosja y Vuse Suetzi))¹⁹⁷.

tako meni Bog pomosi, Sueta diua Maria Mate Bosia y Vuse Suetzi.

Slovenska in hrvaška in ostale prisege dokazujejo, da slovenski jezik ni bil socialno zaznamovan do te mere, da se ga ne bi moglo uporabljati v najvišjih državnih poslih in položajih, ki so imeli prestižno vrednost. Podobno kot obravnavani slovenska in hrvaška prisega se je v 17. stoletju rabila tudi celovška fevdna prisega krškemu škofu, kar v jezikovnem smislu pomeni, da slovenščina v diglosijski situaciji v zgodnjem novem veku le ni strogo ostajala na položaju nižjega jezika.

Na potrebo po prisežnih obrazcih v slovenskem in hrvaškem, konec koncev tudi v italijanskem, jeziku lahko gledamo vsaj z dveh zornih kotov. Prvi vzrok za nastanek tovrstnih besedil za rabo med privilegiranimi sloji bi lahko bila iz njihovih vrst izražena želja po priseganju v maternem jeziku, skozi katero bi se lahko kazali zametki nastajajoče deželne ali jezikovne identitete. Ta razlaga bi bila precej verjetna za tiste, ki so želeli prisel'i v hrvaščini (po vsej verjetnosti plemstvo Vojne krajine), in so pripadali hrvaškemu plemstvu, ki je zahvaljujoč zgodovinskim okoliščinam tvorilo trdno povezano plemstvo s koreninami v 11. stoletju in z oblikovano identitetno shemo.¹⁹⁸ Drugi vzrok za zapis priseg v slovenskem in drugih nenemških jezikih je precej manj »narodotvoren« in bolj enostaven. Plemil'i bi lahko prisegali v slovenščini, ker ne bi znali nemškega jezika, kar pomeni, da bi morali imeti v nebo vprijočo slabo izobrazbo ali sploh nikakršne, saj je izobraževalni proces potekal v nemškem in latinskem jeziku.

Ti pavšalni sklepi seveda še zdaleč niso utemeljeni in naj slušijo bolj kot smernica oziroma oporna točka nadaljnjemu raziskovanju rabe slovenščine med plemstvom. Ne vemo namreč,

¹⁹⁷ Del prisege, v katerem se prisežnik sklicuje na Marijo in svetnike je bil večkrat popravljen. Na podlagi popravkov lahko sklepamo na sledeče: ta del prisege ni bil standarden ali pa ga za l'asa protestantizma sploh ni bilo in je moral zapisovalec po zmagi protireformacije formulo ustrezno (z Marijo) razgřiti. Prim. dr. J. J. 1911, str. 38ñ39.

¹⁹⁸ Prim. Goldstein 2008, posebej poglavji IV in V.

niti kdo niti koliko ljudi se je pri priseganju posluševalo besedil v slovenskem jeziku. Najbrž se je slovenskega priseganja posluševalo manjše število ljudi, saj ostali ohranjeni plemiški viri ne izkazujejo množične rabe slovenščine v prestižnejših komunikacijskih položajih. Dejstvo pa je, da do 18. stoletja nastane še precej prepisov in novonastalih fevdnih priseg, in to kljub prej omenjenemu aktu Leopolda I., kar kaže na določeno stopnjo potrebe po uporabi slovenščine. Ti dokumenti pa so ševedilno gledano v primerjavi z nemško produkcijo vendarle nezavidljivo skromni.

Hkrati s fevdnimi prisegami v slovenskem jeziku je, kot trdi Dolenc, graška vlada morala imeti v službi uradništvo, ki je s slovensko govorečim in drugojezičnim plemstvom lahko komuniciralo.¹⁹⁹ Fevdalcem je seveda ostajala možnost, da so z vlado obsevali preko svojih nemško govorečih namestnikov.

Poleg fevdnih priseg uporablja slovensko govoreče prebivalstvo še druge prisege, ki za prestiž jezika niso bistvene v tolikšni meri, kot prisege plemstva na najvišji državni ravni. Prisegali so namreč tako meščani (kranjski, ljubljanski) kot podložniki (tolminski uporniki). Oboji, predvsem pa podložniki, so v slovenščini prisegali predvsem iz potrebe. Prišečnik, ki prisega in s tem izvaja ritualno dejanje s simbolnim pomenom, mora namreč vsebino prisege razumeti.

¹⁹⁹ Dolenc 1935, str. 214.

7 Sklep

Zgodnji novi vek je obdobje ustvarjanja najrazličnejših kulturnih, političnih in drugih procesov, ki so vplivale na celotno evropsko družbo, bistveno pa tudi na kulturno sestavino družbe, ki ji pravimo jezik. Steinbergova misel z začetka diplomskega dela se je izkazala za točen opis jezikovne situacije; spremembe v dojetju jezika in družbene spremembe so neločljivo povezane. Na prvi pogled se je zdel opis jezikovne situacije precej enostaven, pa tudi rezultati raziskovanja naj bi bil precej jasni. Pričakovala sem dokaj enoznačno opredelitev položaja slovenskega jezika, ki se bo v določeni meri prilegel teoretsko določenim definicijam, iz katerih bi lahko izpeljala položaj slovenskega jezika v zgodnjem novem veku in potrdila oziroma ovrgla v uvodu postavljeno hipotezo.

Ob pregledovanju ustrezne literature se zdi, da se slovenska besedila v zgodnjem novem veku pojavljajo v izobilju in šteje, ko jih primerjamo s količino ohranjenih tujejezičnih virov, lahko slovenske drobce ustrezno vrednotimo. Prav količina ohranjenih slovensko pisanih besedil, seveda poleg ostalih dejavnikov, razkriva pravo mesto slovenščine v zgodnjem pisni produkciji. Oglejmo si dva primera, ki po mojem mnenju dokaj realno pokazuje pisno sliko slovenskega jezika: prisojna knjiga v graškem arhivu je debela za nekaj lez šestdeset folijev, od tega je en sam nedvoumno, hrvaščina hrvaške prisege pustimo na tem mestu ob strani, popisana s slovenskim jezikom. Če slabše razmerje se kaže v korespondenci med Jožom Jakobom Gallenbergom in Wolfom Ferdinandom Mordaxom. Plemića sta si izmenjala vel kot petsto strani pisem, na katerih najdemo točno devet slovenskih besed.²⁰⁰ Leprav omenjeni drobci po eni strani izkazujejo skromnost rabe slovenščine, po drugi strani odkrivajo slovenski jezik kot jezik, ki ga je govorila velika večina prebivalstva slovenskega ozemlja. Nihji sloji so sploh enojezični, privilegirani pa so, kljub temu da so lahko komunicirali v vel jezikih, del komunikacije vendarle opravili v slovenščini. Kako pogosto in s kom so govorili slovensko, je na podlagi zapisane slovenščine težko oceniti, trdimo pa lahko, da je bila slovenščina kot nizek jezikovni kod dovolj pogosto uporabljana tako v komunikaciji med samimi plemići, saj drugače niti ne bi mogla zaiti v zasebna pisma, kot v komunikaciji med plemići in njihimi sloji, kjer je bila izbira pogovornega jezika sploh omejena.

Ohranjena slovenska besedila kažejo na to, do o pretirani zaznamovanosti slovenščine v zgodnjem novem veku ne moremo govoriti, so pa se prvi govorci, ki so poskušali ustvariti slovenska besedila s strokovnejšo vsebino, zavedali, da ji manjka izrazna širina. Da bi taka in

²⁰⁰ Guhec 2006, str. 338.

podobna spoznanja vplivala na odnos do jezika, je malo verjetno, saj so, na primer, slovenski protestanti bolj nagnjeni k neprestanim izboljšavam, kot pa k obupovanju nad neustrezno kultiviranim jezikom, s katerim imajo opravka. Prav tako o nezaznamovanosti slovenskega jezika priča širok spekter najrazličnejših besedil, v katerih se pojavi. Soditi je mogoče, da bi privilegirane družbene skupine, ki bi slovenščino ocenile kot neprimerno, njeno javno in uradno rabo tudi preprečile, kar pa se, o čemer pričajo številni viri zlasti mestne provenience, ni zgodilo.

Zgledanja torej, razen pri naduti avstrijski mladini²⁰¹, slovenski jezik v svojem okolju ni sprožal, trdimo lahko celo, da je bil precej obilnejši in navaden. Tu nekje naj bi tudi našel odgovor na vprašanje, kakšno prestižno vrednost sploh lahko najobilnejši in najnavadnejši jezik na slovenskem ozemlju ima. Če privzamemo, da ugled ni imanentna lastnost jezika, ampak prej dodana vrednost, ki jo jeziku z rabo prinesejo njegovi govorci, velinski govorci slovenščine, kmetje, ki dvigu statusa jezika gotovo niso prispevali. V primerjavi z nemščino ali celo z latinščino je imela slovenščina zelo verjetno, čeprav zanesljivo ne moremo trditi, njeni status, kar enostavno pomeni, da v prestižnejših situacijah, in če zlasti, če so posamezniki obvladali še kateri drug jezik, ni bila prva izbira. Ravno zato se zdijo fevdne prisege v tem kontekstu celo nekakšna anomalija. Te so se namreč rabile v zelo prestižnem položaju, in sicer za potrjevanje družbenih odnosov v deželnem/državnem vrhu (vrhu, ki ga je lahko predstavljal tako cerkveni kot posvetni dostojanstvenik). Delno lahko na vprašanje, kako in zakaj se je slovenščina znašla v tovrstnem govornem položaju, odgovorimo s tezo, ki je po do sedaj zbranih podatkih dokaj verjetna, o zamenjavi plemstva po letu 1628, po katerem se je izkazala potreba po slovenskem jeziku tudi v prestižnejših situacijah. Kaj pa bi odkrila podrobnejša analiza obreda priseganja (kdo je sploh prisegal, kolikokrat, kdaj), pa je poglavje ali diplomsko delo zase. Vsekakor je najdba slovenske prisege med ostalimi prisegami (čeprav se skupaj s hrvaško in italijansko nahaja proti koncu knjige s prisežnimi obrazci) znak. Kaj točno pomeni za slovenski jezik in njegove govorce, pa bo treba še raziskati. Jasnega odgovora na vprašanje, kako visoko se je slovenščina med drugimi jeziki uvrščala na statusni lestvici, za zdaj še ne moremo podati. Dejstvo ostaja, da jo najdemo v vseh družbenih slojih in da se uporablja v funkcijsko precej raznolikih besedilih.

S primerjavo, temeljnim načelom historične sociolingvistike, bi se lahko lotili tudi položaja slovenskega jezika v lingvističnih komponentah jezikovnega okolja, torej tega, kako in kdaj

²⁰¹ Prim. s stranjo 44.

se formulira slovenski knjižni oziroma standardni jezik, in kam ga lahko v vsaj srednjeevropskem merilu uvrstimo po hitrosti razvoja. Kar sem skromnega primerjala, se je v zaletnih desetletjih zgodnjega novega veka izkazalo, da ljudje, ki si prizadevajo slovenski jezik uporabljati kot jezik zapisanih besedil, z vključenostjo v protestantizem sledijo sodobnim idejnim tokovom. Če v času protireformacije in kasneje se pojavi prislovično slovensko zamudništvo. Brez konkretnih izobraževalnih sredstev, ki bi delovala na slovenskem ozemlju, je bil prihod novih idej in konceptov otežen, prav tako je bilo brez golstva oteženo njihovo širjenje. Če sunek razsvetljenstva spodbudi avtorje k sledenju evropskim literarnim in drugim smernicam, ki jih skušajo izraziti skozi slovenski jezik.

Dejstva, ki so se odkrila s pregledom socialne zgodovine slovenskega jezika, strnimo v naslednjih nekaj vrstic. Diglosijska jezikovna situacija pušča slovenski jezik v glavnem na nivoju nizkega jezika, ki ima po sili razmer dovolj dobro razvit terminološki aparat za uporabo v različnih zvrsteh. Bistvena razlika med sodobno diglosijo in diglosijo obdobja med 16. in 18. stoletjem je namreč odsotnost golstva, ki bi visok jezikovni kod širilo med prebivalstvo, in odsotnost odnosa, ki bi ga lahko imeli za jezikovni konflikt. V situacijah, v katerih je raba višjega koda obvezna, tako prihaja prilagoditev od zgoraj; tisti, ki govorijo višji jezikovni kod, se prilagodijo tistim, ki ga ne znajo s tem, da sprejmejo nižji jezik kot jezik, ustrezen za rabo v prestižnejših položajih. Jezikom pa, drugače kot posameznikom, družbeni status ni bil trdno določen. Prav tako jezik ni bil sredstvo politične moči, spomnimo, da so pomembnejše razglase, ki jih je morala širša množica razumeti, enostavno prevedli in da o tem, da bi se morala množica naučiti jezika razglasov, ni sledu. Koncept, vendar res zgolj koncept, enotnega jezika v absolutistični državi se pojavi šele v terezijanski in jožefinski dobi in ima izrazito utilitaren namen poenotiti jezik podanikov, da se jim bo lažje vladalo, njegova uresničitev pa zaradi slabe šolske infrastrukture ni bila verjetna. Slovensčina je v zgodnjem novem veku torej sobivala s številnimi jeziki in skupaj z mnogimi drugimi ljudskimi jeziki delila usodo nižjega jezika, ki bo moral na pomembnejšo vlogo čakati vse do 19. stoletja.

Hipoteza, zastavljena na začetku, tako ni bila ne ovržena ne potrjena, saj je bila postavljena na napačno, ki vidi in gleda jezik z nacionalnimi očali 19. stoletja. Vloga prestiža, zaznamovanosti, standardizacije in podobnih pojmov je namreč v zgodnjem novoveškem družbi povsem drugačna. Prestiž je določal družbeni status, z vpražanjem nevtralnosti in zaznamovanosti (t. i. questione della lingua) so se začeli ukvarjati šele proti koncu obravnavanega obdobja, razmah standardnega jezika je bil zaradi odsotnosti golstva nemogoč in šele bi lahko nagnevali.

Pregled slovenskega jezika v zgodnjem novem veku torej odpira precejšnje gtevilo vprašanj in premislekov. Ena od lingvističnih smeri, na katero sem naletela med ustvarjanjem diplomskega dela, se imenuje jezikovna ekonomija in bi morda lahko ponudila metodološki aparat bolj primeren zgodnjenovoveški situaciji.

Sklenem naj z mislijo, ki je, upam, prisotna skozi diplomsko delo: slovenski jezik je nadvse zanimiv fenomen, ki ga nujno oblikujejo druŕba in njegovi govorci. Obstaja v interakciji z drugimi jeziki in je tako kot govorci in druŕba, ki jo ti sestavljajo, podvrŕen nenehnim spremembam, ki so ravno nasprotne enakomernim in linearnim.

8 Literatura in viri

Kozma Ahačič. *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

Kozma Ahačič. Infrastruktura slovenščine 1550–1758. 28. simpozij *Obdobja. Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009. 11–17.

Gerd Althof, Barbara Stollberg-Rilinger. Spektakel der Macht? Einleitung. *Spektakel der Macht: Rituale im Alten Europa 800–1800: Katalog*. Darmstadt: WGB, 2009. 15–19.

Benedict Anderson. *Zamišljene skupnosti. O izvoru in nastanku nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.

Albert Bastardas-Boada. *Language Planning and Language ecology : Towards a theoretical integration*, scribd.com. <http://www.scribd.com/doc/3025205/Language-Planning-and-Language-Ecology-Towards-a-theoretical-integration>. 12. 9. 2010.

Günther Bernhard. »Moram si upati, pa naj me stane telo in življenje, take prilagoditve ne bom imel nikdar več«. *Potovanje Johanna Baptista Schlagerja v Rim leta 1765*. Kronika 57, izredna številka (2009). 63–80.

Peter Burke. Introduction. *The social history of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 1–20.

Peter Burke. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge university press, 2004.

Peter Burke. The language of orders in early modern Europe. *Social Order and Social classes in Europe since 1500: Studies in social stratification*. London: Longman, 1992. 1–12.

Jean Cazeneuve. *Sociologija obreda*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1986.

Zdenko Lepi et al. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

Martin Dimnik. Gutenberg, humanism, the reformation, and the emergence of the Slovene literary language, 1550–1584. *Canadian Association of Slavists = Association canadienne des Slavistes*. Ottawa, 1984. 141–159.

Metod Dolenc. *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba Ljubljana, 1935.

Joshua A. Fishman. *Sociolinguistics. A brief introduction*. Rowley, Newbury house publishers, 1972.

Boris Golec. *Iz zgodovine uradno slovenske 17. stoletja*. Arhivi 23, 2 (2000). 141-154.

Ivo Goldstein. *Hrvatska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.

Kaspar von Greyerz. Switzerland. *The reformation in national context*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. 30-46.

Einar Haugen. Language problems and language planning: the Scandinavian Model. *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980. 151-157.

Einar Haugen. The Ecology of Language. *The Ecological Reader: Language Ecology and Environment*. London: Continuum, 2006. 57-66.

J. J. (Metod Dolenc) *Dvoje slovenskih fevdskih priseg*. Časopis za zgodovino in narodopisje 8, (1911). 33-46.

Aleksej Kalc. *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*. Koper: ZRS Koper, 2009.

Jože Koruza. *K problematiki slovenskega preporoda*. Jezik in slovstvo 21, 4 (1975/76). 104-120.

Jože Koruza. *O zapisanih primerih uradne slovenske 16., 17., in 18. stoletja*. Jezik in slovstvo 18, 6 (1973). 193-200.

Oto Luthar et al. *The land between. A history of Slovenia*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008.

Diarmaid MacCulloch: *Reformation. Europe's house divided 1490-1700*. London: Penguin Books, 2004.

Pavle Merku. *Slovenska plemićka pisma družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.

N. N. Introduction. *The Ecological Reader: Language Ecology and Environment*. London: Continuum, 2006. 1-9.

Els Oksaar. Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt, Sprachkonflikt. *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980. 43–52.

Martina Orožen. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1996.

Anita Peti-Stantič. *Jezik naš i/ili njihov*. Zagreb: Srednja Evropa, 2008.

Breda Pogorelec. Cerkevno življenje in slovenščina v javnosti v sedemnajstem stoletju. *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628*. Celovec: Hermagoras/Mohorjeva Styria, 1994. 551–561.

Breda Pogorelec. K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje. *Dvojezičnost. Individualne in družbene razsežnosti*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje SR Slovenije, 1984.

Regina Pörtner. *Confessionalization and Ethnicity: The Slovenian Reformation and Counter-Reformation in 16th and 17th Centuries*. Archiv für Reformationsgeschichte 93, (2002). 239–277.

Regina Pörtner. *The counter reformation in Central Europe. Styria 1580–1630*. New York: Oxford University Press, 2003.

Branko Rajžp. Tiskarstvo: oris razvoja v Sloveniji od začetkov do konca 19. stoletja. *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo*. Ljubljana: Narodni muzej, 1991. 65–71.

Mirko Rupel. *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

Rimljanom 14,1–12. *Sveto pismo na internetu*, biblija.net. [Http://www.biblija.net/biblija.cgi?m=Rim+14,1-12&id13=1&pos=0&set=2&l=sl](http://www.biblija.net/biblija.cgi?m=Rim+14,1-12&id13=1&pos=0&set=2&l=sl). 12. 9. 2010.

Helga Schnabel-Schüle. *Die Reformation 1495–1555*. Stuttgart: Reclam, 2006.

Bob Scribner. A comparative overview. *The reformation in national context*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. 215–227.

Bob Scribner. Introduction. *The reformation in national context*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. 1–3.

Jonathan Steinberg. The historian and the Questione della lingua. *The social history of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 198–209.

Gerald Stone: Slovenski jezik v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske. *Valvasorjev zbornik*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1989. 232–238.

Peter Čih, Vasko Simoniti. *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Korotan, Celovec: Mohorjeva družba, 1996.

Peter Čih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec. *Slovenska zgodovina: družba in politika in kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Sistory, 2008. Način dostopa: <http://www.sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska-zgodovina-SLO.pdf>.

Marko Ćuhec. *Besede, ravnanja in stvari. Plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.

Marko Ćuhec. *Iz Lesc v Ljubljano po francosko. Prispevek k poznavanju jezikovne rabe kranjskega plemstva v prvi polovici 18. stoletja*. *Zgodovinski časopis* 60, 3–4 (2006). 327–344.

Sergij Vilfan. *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Ernst Wangermann. Reform Catholicism and Political Radicalism in the Austrian Enlightenment. *The enlightenment in national context*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 127–140.

Thomas Winkelbauer. *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht*. Dunaj: Ueberreuter, 2003.

David Williams. *The Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Sue Wright. Language policy and language planning. *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. New York: Routledge, 2006. 164–172.

Maja Ćvanut. *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik, Znanstveni inštitut filozofske fakultete, 1994.

Ohlbalt Gutsman. *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*, dlib.si.

[Http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?query='keywords%3dgutsman'&pageSize=20&URN=URN:NBN:SI:DOC-9OBJDLIF](http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?query='keywords%3dgutsman'&pageSize=20&URN=URN:NBN:SI:DOC-9OBJDLIF). 12. 9. 2010.

Koroški deželni arhiv (KLA)

KLA, Geschichtsverein, Hs Nr. 9-5 Windischer Lehenseid, 1637.

Marko Pohlin. *Tu malu besedishe treh jesikov*, dlib.si.

[Http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?query='keywords%3dmarko+pohlin'&pageSize=20&URN=URN:NBN:SI:DOC-FU7E7FMB](http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?query='keywords%3dmarko+pohlin'&pageSize=20&URN=URN:NBN:SI:DOC-FU7E7FMB). 12. 9. 2010.

Čajnerski deželni arhiv (StLA)

StLA, Herrschaft Reichsburg, Korrespondenz 18. Jh., K 387 H 1977.

StLA, I. Ö. Regierung Jurament Buech, Hs II/6.

StLA, I. Ö. Regierung Jurament Buech, Hs II/26.

Dodatek

V dodatek sem vključila tri prepise fevdnih priseg iz različnih časovnih obdobij. Kot mi je znano, nobena od navedenih priseg ni bila objavljena v faksimilirani obliki. Razen prvega obrazca (str. 64 in 65), ki ga je v prepisu dvakrat objavil Metod Dolenc, se ostala dva v literature tudi v prepisu še ne pojavljata. Obrazca na straneh 64, 65, 66, 67 in 68 sem našla v graškem arhivu, tretji prepis na straneh 69, 70, 71 pa je v celovškem arhivu našel dr. Sašo Jerge in mi ga prijazno prepustil v uporabo. Tretji prepis je po moji oceni precej poznejši (tol'no si ga ne upam umestiti, gotovo pa je vsaj iz 19. stoletja) in poleg slovenske in hrvaške prisege vsebuje še nemško, ki naj služi za primerjavo. Četrty list tretjega prepisa ni objavljen, na njem pa je zapisanih nekaj latinskih stavkov o pokristjanjevanju Karantancev. Od kod so prepisani in kako oziroma zakaj so se znašli med prisežnimi obrazci, pa so vprašanja, ki bodo ob priložnosti gotovo deležna obravnave.

38

Indische oder Arabische ebens pflicht.

Leo
pald
Carolus

+
pride

Vi goste oblúbili Inu perségli timu najj Suetlostimu
naymozhnéshimu, inu naymoghózhnima Rímskímu Ze-
sáriu, tudi Vogérskímu inu Pénskímu kraku, Gospódu
Gospódu ~~Erzherzogu~~ ~~Erzherzogu~~ ~~Erzherzogu~~ Erzherzogu Vn
Österreíchi Hérzogu Vn Burgúndi, Vn Steiérje, Vn Koro-
tánu, Vn Craíne, Vn Birtémbergo, Knesu Vn Tíróli,
inu Vn Goríci. náschimu gñadonístimu Gospódu,
inu nega Suetlosti Krámu, Suest, inu Pochórn bítí,
To, blagý inu gñane Katéru Vam, inu váschém Erbam
bode pòdóno od nega Zesársche Suetlusti kúhiko
krat⁺sa sèslushítí, inu spet preíeti. Inu ako vi
kaku satájeno blagý Suetluste, allí spráschate, taistu
negouí Suetluste Iskúate, inu uidetsch sturítí, kaku
ánimu súestimu, inu Pokórnímu sèsluschábníko prute
suoíemu Gospódu sturítí se spódobí, inu on letu do,
pernestí se dousebatu.

A liter magis Croaticé.

Vi bodeste allí hóžete príssežbi, timu najj Suetlostimu
naymoghózhnima f naymozhnéshímu Rímskímu Zesáriu

tudi Vogerskimu, i Pemskimu kralju, Gospodinu
Gospodinu ~~Ferdinandu~~ Erherzogu Osterreichskimu,
y Herzogu Burgunskimu, y Stajerskimu, y Korotan-
skemu, y Cranskemu, našemu premilovitejšemu Go-
spodinu, y nich Cesarski Suetlusti porođnim
alli Fürstnim Erbam, da hočiete svest i pokoran-
biti, Letu blago y dianie, kateru se štada nam
i naschim porođnim otrokom possodi, alli na possod
isrožhi, skus nič Cesarsko suetlust, tuliku
kuliku crat pride al se prigodi sa sčlusčit, i
supet prijeti, i akhu ni kadai kateru sača,
jenu blagu sveste, ali isprasčete, tuištu nič
Suetlusti iskajat y napovedat, kako animu Sue-
stimu y Pokornimu slugam se spodobí, y vse
tuištu dopernosti, kar riedan svest podoan proti
Suoimu Gospodinu doščan y oblubil sturiti
po vasčelbi nanadi y prandi onoga isrožinca,
ali possedeniga blaga praviči.

mit Jang" aufgewachsen zu sein.

Kako meni ie sadai naprei ^{brano} steno, y sapovedano,
tako ho^gchiu sturiti y vse dopernesti, tako meni

tako hoćiu skriti y vuse dopernesti, tako men
Bog ponosi, ~~maragori~~ ~~Suzgi~~. In ~~gubus~~ ~~sob~~
~~mold~~ ~~Folt~~ i Maria y ~~nagor~~ ~~i~~ ~~fudbi~~.

Sueta Dina Maria
Mate Bosja y wife
Sueta

Indische oder Erabatische Sechens Pflicht. V.

Carlo.

Gräze

Vi boste oblubili, Inu persepli, tinu naj"
 „Suetlostimu, naynozhneshkinu, inu naj"
 „mogozhninu Kinschkinu, Zesariu, tu"
 di Vooerskinu, inu Benschkinu Kralu,
 Gospodu Gospodu Leopodu, Erzher"
 zopu vu Österreich, Herzopu vu
 Burgundi, vu Steierje, vu Koročanu,
 vu Chaire, vu Birtenbergo, Knesu
 vu Tirolu, inu vu Görizi, 12 naschimu
 gnadonistimu Gospodu, inu nega
 Suetlosti Erbam, suest, inu Bocho"
 „ran biki, To blagu inu diamshate"
 „vu van, inu Vaschen Erbam gode pos"
 „Goderu, od nega Zesarsche Suetlosti,
 Kuliko Kral pride sa Schlushiti, inu
 spei preieti, Inu ako ni kakusati
~~tajeto~~ blagu Suedeste, alli sprascha
 te, taistud negoni Suetlosti Iska"
 „sati, inu uideisch sturiti, kakucni

Hs II / 26

mu Suestinu, inu Pokorninu Schluscha,
niko prute Suoiemu Gospudo skuriti
se Spodobi, inu on letu dopernesti
ie Douschan.

Pliter nagois Croaticé.

Carlo

Vi bodeste, alli hožhete, prissezhi, timu
nay Svetlostinu, nay Mogožhninu, i
nay nožhneskimu Rimskimu Cesaru,
tudi Voperskimu, i Denskimu Kralu,
Gospodinu Gospodinu Leopoldu Erz
herzogu Österreischimu, y Herzogu
Burgenckimu, y Stayersckemu, y
Kordecansckemu, y Kransckemu, nashinu
premilouistinu Gospodinu, y nich Ze
sarskhi Svetlosti Porodnim, alli First
nim Erbam, da hochiete suest y Pokoran
bitti, Letu blago y Dianie, kateru se
Sadai nam y naschim Porodnim otro
kom possodi, alli na possod isrožhi,

Skus nich Desarsko, Suetlust, tuliku,
kuliku crat pride, al se pripodi, sa
Schluschiti, y supet prijeti, y akhu
ui kadai, khateru satayeku blagu
sueste, ali ispraschate, tuishtu nich
Suetlusti iskasat, y napovedat, kaku
aninu suestinu, y Pokorninu Slugam,
se spodobit, y vse tuishtu dopernesti,
kar iedar suest, poddan, prutki svoi
mu Gospodinu dolschan, y oblubit stu
riti, to daschelski nauadi, y prandi,
onoga isrozeinia, ali possedeniga blaga
pravizi.

Sachnyussprechen

Mit drey außgereckbten Fingern.

Kako meni ie sadai naprei brano, y sa
ponedano, tako hozhim sturiti, y vse
dopernesti, tako meni Bog ponosi;
Suetadina Maria, Mat Bosia, y
vse Suetzi.

Ms.

So wahr mir Gott helfe, die Ebnen:
syobanbögtsen ofmen vollen Muth
naysplangens Jumbfosen und Muth
Johes Mannen, und alle Ebnen hüllig,

Windische Lebens Pflicht.

Vi boste obľubili Inu persegli timu najj Suetlostimu, naj
mozhněschimu, inu najmogožhnimu Rimschimu Zeseriu, tudi
Vogerskimu inu Demokimu Kralu, Gospodu Gospodu =
Ferdinandu temu tretjemu = Exherzogu vu Österreichi,
Herzogu vu Burgundi, vu Steierje, vu Korotanu, vu Craine,
vu Birtembergo, Knezu vu Firoli inu vu Gorizi.
Naschimu gnadlouistimu Gosppodu, inu nega Suetlosti
Erbam, Suet, inu Pochoran bitti, To blagú inu Diane
Kateru Vam, inu Vaschem Erbam bode posodeno od nega
Zesarsche Suetlosti Kuliko krat pride sa oshlusčiti,
inu spet preiti, inu ako ui kaku sataijeno blagú.
suedeste, alli opraschate, taistu negou Suetluste
Iskúate, inu uidešch sturiti, kaku enimu suestimu,
inu Pokornimu schluschniko pride svoiemu Gosppodu
sturiti se spodobí, inu on letu Dopernešti je Douschan.

Najgüßner
Mit demn ungnadigen Linyannu.

Kako mene ie sadai naprei brano, y sapouedano, tako
hozhiu sturiti y vse dopernešti, tako meni Bog pomosi,
Sveta diua Maria Mate bosja y vse Suetzi.

Ein Brief an Franz Josef in M. Paul hat ein Briefstück
niemal ungnadigen Linyannu.

K Popavu

S. i. K' popavu zum Kambannu.

1214 av-mg 2/5

1-1

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomska naloga Socialna zgodovina slovenskega jezika v zgodnjem novem veku v celoti moje avtorsko delo.

Ljubljana, 29. 9. 2010

Anja Paulič